

SKAS 1-2007

Suomen keskiajan arkeologian seura
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland
Toim./Red. Georg Haggrén Taitto/Lay out: Eva Ahl
Turun yliopisto 2007

<i>Pääkirjoitus</i>	Irene Nurminen.....43
Georg Haggrén.....2	Parempi myöhään kuin ei milloinkaan
Uuden kenttäkauden alla	
<i>Tutkimusta</i>	Visa Immonen.....46
Eva Ahl.....3	Menetelmä- ja materiaalioppia esinetutkijoille
Sigurd Curman och den antikvariska forskningen i Pirita	Tanja Ratilainen.....50
<i>Ajankohtaista</i>	Väitöskirja Bergenin varhaisvaiheista
Mikko Härö.....19	<i>Jäsenistölle</i>
Museovirasto ja kirkkoarkeologia	Pitkä keskiaika - Mikael Agricolan aika, seminaari 11.-12.5.2007
Marianna Niukkanen.....23	Luento 6.6.2007
Museoviraston rakennushistorian osaston kenttätyöt vuonna 2007	
<i>Keskustelua</i>	
Knut Drake.....27	
Kristinuskon tie Suomeen	
V.-P. Suhonen.....29	
Subjektivistia pohdintaa Dick Harrisonin Slaveri-kirjan ja Suomen keskiaikaisen orjuuden tiimoilta	
<i>Kirja-arvostelut</i>	
Juha Ruohonen.....35	
Pestbacken – Ruttomäki	
Eva Ahl.....39	
Sverige och goterna	

Pääkirjoitus

Uuden kenttäkauden alla

Kevät on monen arkeologin mielestä parasta aikaa. Lumivaipan alta kuoriutunut maankamara paljastaa muutaman viikon ajan salojaan ennen kuin korkea heinä hämärtää taas maaston muodot ja silmut kasvavat näkyvyyden peittäviksi lehdiksi. Otollisinta inventointiaikaa on vuodessa noin kuukauden verran. Keväät ovat kuitenkin varsin erilaisia ja kokeneenkin arkeologin voi olla vaikea tarkkaan ennustaa parasta inventointiaikaa. Monesti lunta on maassa etelässäkin vielä huhtikuun alussa – puhumattakaan yllättävistä takatalvista. Tänä keväänä, kuten vuonna 2002, kenttäkauden olisi sen sijaan voinut aloittaa jo maaliskuun puolivälissä. Ehkä maaliskuu vakiintuu vähitellen osaksi inventointisesonkia, kun uhkaava ilmastonmuutos kutistaa talvet ja helpottaa kevääntulon ennakkointia.

Johtuuko varhaisesta keväästä, lisääntyneistä inventoinneista vai onko vain sattumaa, että ensi kesästä näyttää tulevan ennätysellisen vilkas kenttäkausi historiallisen arkeologian alalla. Museoviraston rakennushistorian osaston arkeologeilla kalenteri on kenttätöiden osalta täynnä, vaikka eletään vasta huhtikuuta. Myös kaikki kolme arkeologian opetukseen ja tutkimukseen panostavaa yliopistoa tutkivat omissa hankkeissaan ja yhteistyöhankkeissaan historiallisen ajan kohteita. Kesän vanhetessa sopii odottaa mielenkiintoisia tuloksia ja uutisia eri puolilta Suomea.

Tämän kenttäkauden loppupuolelle eli syyskuun alkuun sijoittuu viiden vuoden välein

järjestettävä Medieval Europe Paris 2007 – konferenssi, joka kokoaa nyt neljännen kerran Euroopan keskiaikaa ja varhaismodernia aikaa tutkivat arkeologit saman katon alle. SKAS on panostanut konferenssiin ns. nuorten toivojen kirjalla eli AMAF-sarjan julkaisulla, jolla esitellään väitöskirjaa valmistelevien ja muidenkin nuorten tutkijoiden tutkimuksia kansainvälisellä foorumilla. Viisi vuotta sitten Baselissa suomalainen tutkimus herätti yleisesti huomiota, toivottavasti niin käy nytkin.

Yksi kansainvälinen huomionosoitus suomalaisen arkeologian osalle tuli jo maaliskuussa, kun Turun yliopiston arkeologian professori Jussi-Pekka Taavitsainen kutsuttiin Society of Antiquaries of London -seuran jäseneksi.

Georg Haggrén

Sigurd Curman

och den antikvariska forskningen i Pirita

Några drag ur forskningshistorien kring Birgittinerklostret utanför Tallinn

Eva Ahl

Inledning

Pirita klosterruin har kallats för ”Estlands Pompeji”. Som många andra, engagerade sig även den svenska riksantikvarien Sigurd Curman (1879-1966) i undersökningarna av klosterruinen i Pirita – Mariendal – utanför Tallinn. Hans intryck från år 1929, då han för första gången bekantade sig med området, finns återgivna i Piritas festskrift från år 1936:

Dess [klosterkyrkans] mäktiga solbelysta västgavel var det första jag observerade, då båten närmade sig det estniska landet. Det verkade som ett inseglingssmärke i jätteformat, uppsatt för att vägleda den främmande seglaren i hamn. [---] Klosterkyrkan i Pirita stod plötsligt fram för min syn såsom den yttre symbolen på det samband, som redan från uråldriga tider funnits mellan Estland och Sverige, mellan svenskar och ester, samband som varit av olika slag, politiskt, kulturellt, kommersiellt i växlande grad allt efter århundradenas skickelsedigra växling. (Curman 1936: 15.)

Curmans intresse kom inte enbart att omfatta undersökningarna i Pirita, utan han verkade även aktivt för studiesamarbetet mellan Sverige och Estland. Han verkade också inom *Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet*, närmast för estlandssvenskarnas sak, bl. a. genom att understöda skolundervisning på svenska i Hapsal (Haapsalu) (Pettersson 2001: 248). Curman deltog även i den svenska kronprinsens besök i Estland 1932, universitetsjubileet i Dorpat samt resandet av

minnesmärket 1936 över slaget vid Narva.¹ Han verkade aktivt i baltiska föreningar i Sverige, och organiserade även kurser för baltiska studerande som besökte Sverige under 1930-talet.² (Sigurd Curmans Baltiska samling, RA, Stockholm; Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ, Stockholm, vol. 22 och 23 b.)

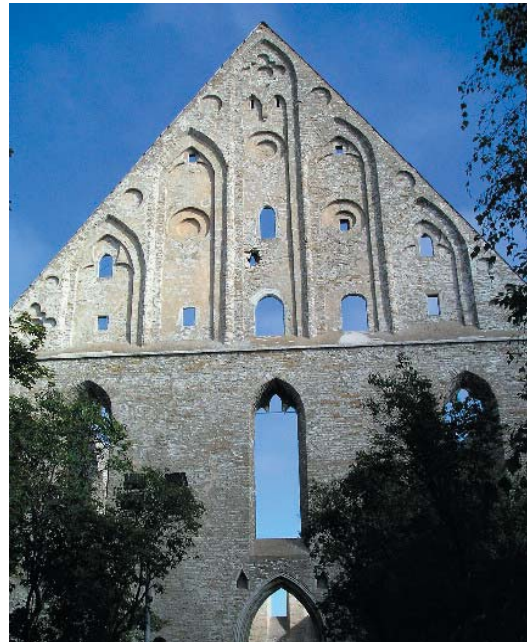
År 1925, någon tid före Curmans besök, hade ett sällskap för Piritas förskönande grundats (*Pirita Kaunistamise Selts*). Andra svenska forskare, så som Sten Karling och Bertil Berthelson, kom även aktivt att delta i utgrävningarna under 1930-talet. Forskningen kulminerade 1936 i ett jubileum, som firades till 500-årsminnet av klostrets invigning. Berthelson kom år 1946 att publicera ett digert arbete om birgittinernas byggnadsskick, ett arbete som har fått stor betydelse inom forskningen i ämnet. Efter Andra världskriget fortsatte forskningen under ledning av Villem Raam och Jaan Tamm ända fram till början av 2000-talet. (Pirita Kaunistamise Selts, Linnaarhiiv, Tallinn; Berthelson 1946; se även Raam & Tamm 2005: 24-25.)

Frågorna kring Piritas forskningshistoria har tidigare berörts i korthet främst av Villem Raam och Jaan Tamm (Raam & Tamm 2005; Tamm 1993). Gällande Curmans intresse för Estland har ämnet kommenterats av Richard Pettersson (2001). Allmän bakgrund

till den antikvariska forskningen i Sverige och Estland har jag främst hämtat ur Evert Baudous (2004) verk och ur *Archaeological Research in Estonia 1865-2005* (2006). Angående uppfattningen om ”monument” hänvisar jag till ett antal finska och svenska forskares synvinklar på 2000-talet. Denna artikel behandlar framför allt det material som gäller Sigurd Curmans och *Pirita Kaunistamise Selts*’ andel i undersökningarna under 1930-talet. Som källor har jag använt tryckta artiklar och arbeten i ämnet samt dokument ur bl.a. Sigurd Curmans arkiv i Sverige och Stadsarkivet i Tallinn.³ Jag kommer i det följande att använda Pirita klostrets svenska namn Mariendal då jag avser ett medeltida sammanhang – detta i enlighet med det språkbruk som använts av bl.a. Sigurd Curman och Bertil Berthelson. Med Reval avser jag det medeltida Tallinn.

Orden och Birgittas föreskrifter för bygget – en överblick

Heliga Birgitta (ca 1303-1373), född i det svenska riket, grundade Birgittinorden (*Ordo Sanctissimi Salvatoris*), som fick en första påvlig välsignelse 1370, med huvudklostret förlagt till Vadstena. Regeln stadfästes slutligen år 1378. Birgittinerklostren leddes av en abbedissa och var särskilt ämnade för kvinnor. Förutom maximalt 60 nunnor ingick även en grupp bröder, högst 25 stycken, för att tjäna klostrens andliga och världsliga angelägenheter. Klostret bestod av två kommuniteter och var inte ett ”dubbelkloster”, som ibland påstås. Vadstenaklostret blev känt för sitt omfattande bibliotek och blev snabbt ett viktigt pilgrimscentrum. Inom riket grundades år 1438 dotterklostret *Vallis Gratiae*, som på 1440-talet förlades till sin nuvarande plats (Nådendal). Runtom i Europa grundades tiotals kloster, bl.a. i Tyskland och Italien. Ett kloster grundades även utanför Reval omkring år 1407: Mariendal, senare

Birgittinerkyrkan i Piritas västfasad är monumental. Fasaden restaurerades 1910. Foto: Eva Ahl 2003.

kallat Pirita. Klostren kom att bli betydande jordägare under senmedeltiden, och kontakten mellan moderklostret och dotterklostren var aktiv. (Se t.ex. Berthelson 1946: 9, 17-19; Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2004: 364-368; Lilius 1969: 9-11; Sander Olsen 2003: 377-379; Uotila 2003: 11.)

I sina uppenbarelser gav Birgitta även anvisningar för hur klostret och särskilt kyrkan skulle uppföras, vilka altare som skulle placeras var, i vilken ordningsföljd de skulle placeras etc. Kyrkan skulle vara av sten, inte tegel, och väggarna vitkalkade med få utsmyckningar. Klostrets invånare skulle bära grå klädnad. Nunnorna bar svart dok och en vit krona prydd med symboler för Kristi fem sår (röda rundlar). Kyrkan i Vadstena har ett västkor mot Vättern för bröderna, medan koret för systrarna är beläget i öst. Nunneklostret ligger på norra sidan och brödernas anläggning i sydväst. (Se t.ex. Berthelson 1946: 24-25, 37-43; Fritz 2003: 290-294; Lilius 1969: 11-13.)

Kloster i Estland samt Mariendal – Pirita: en kort bakgrund

Som en kort bakgrund till vad vi känner till om estniska kloster och särskilt Mariendal, återges nedan några uppgifter enligt bl.a. Tamm, Otto Liiv och Juhan Kreem. Detta är särskilt angeläget i skrivande stund, eftersom Pirita firar sitt 600-årsjubileum år 2007. Sigurd Curmans förhållande till Estland har även aktualiserats under den senaste tiden. Estland skall inom kort även återfå medeltida kyrkoskatter (bl.a. en Mariabild), som funnits i Sverige, dit de anlät 1944 med estniska flyktingar. Föremålen hade överlämnats till Sigurd Curman, som dolt gömt dem i Historiska museets samlingar, i rädsla för att sovjetregimen skulle kräva och förskingra dem. Föremålen härstammar bl.a. från Ormsö (Wormsi). (*Svenska dagbladet*, <http://www.svd.se>, läst 28.3.2007.)

Cistercienserna var den första orden som nådde Baltikum. Inom Estlands nuvarande gränser har kloster funnits i Falkenau (Kärkna, 1228), Reval, Leal (Lihula), Padis (Padise) och Dorpat (Tartu). Efter cistercienserna anlände dominikanerna till Reval 1229, och något senare till Dorpat och Narva. Franciskanerna etablerade sig på 1400-talet i Dorpat, Fellin (Viljandi) och Wesenberg (Rakvere). Birgittinernas Mariendal är den största byggnaden från medeltiden i gamla Livland: över 1360 kvadratmeter. (Se t.ex. Tamm 2002: 11-13, 163-164.)

Birgittinerklostret utanför Reval anses ha grundats omkring år 1407 av tre borgare – Heinrich Huxer, Gerlach Kruse och Heinrich Swalbart. Man sände en delegation till Vadstena för att be om tillstånd för klostergrundandet. Klosters privilegier stadfästes 1411 av påven Johannes XIII. Följande år går klostret under benämningen

”conventus monasterii Vallismariae ordinis sancti Augustini”.⁴ Klosters sigill föreställer Jungfru Maria och Birgitta knäböjande för Jesusbarnet.⁵ År 1413 ville Revals borgare flytta klostret inåt land, eftersom förbindelserna med det svenska riket var täta, och klostret således kunde utnyttjas strategiskt. Tyska Ordens högmästare skrev till Rom gällande flyttningsärendet, men fick avslag. Klostret invigdes av biskopen i Reval Heinrich II (Üxküll) år 1436. (Se t.ex. Liiv 1936: 35-37; Kreem 2002: 138-140; Tamm 2002: 13.)

Klostret led egentligen inte stort under reformationen, men gick sitt slutliga öde till mötes i samband med Livländska kriget (1558-1583). År 1564 utbröt en förödande eldsvåda i klostret, men mest lidande orsakade belägringen av Reval år 1570. År 1575 nämns att en rysk styrka dräpt klosterinvånare. Två år senare skövlades klostret en sista gång, och efter de ryska styrkornas reträtt låg det i ruiner. (Se t.ex. Liiv 1936: 38-39; Russow et. al. 2006: 159.)

Berthelson konstaterar att Pirita i rumsbildning och arkitektonisk formgivning var birgittinsk, men att kyrkan inte i högre grad påminde om Vadstena, utan närmast om arkitekturen inom Tyska Orden (Berthelson 1946: 414). Tamm har i sina undersökningar daterat klostergrundandet till omkring år 1400. (Tamm 2002: 63-65, 169).

Intresset för Pirita från slutet av 1800-talet till 1920-talet

Ruinromantiken florerade också kring klosterruinen i Pirita. Ett flertal romantiska akvareller och teckningar av byggnaden finns samlade som kopior i Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv i Tallinn. De har även kort kommenterats av Jaan Tamm. Det vaknande intresset för antikvarisk verksamhet i Pirita har

Delar av ruinerna av nunnornas kloster i förgrunden, bakom den reser sig klosterkyrkan. Foto från nordost: Eva Ahl 2003.

sitt ursprung i 1800-talet; intresset för ruinen var tidstypisk. (Pirita klooster. Ikonograafiline Materjal. 1829. I-4, Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv, Tallinn; Raam & Tamm 2005: 24) Pirita klosterruin förefaller ha varit ett lika betydelsefullt motiv i Estland som ett antal vyer i Finland, däribland borgar och slott samt bl.a. Nådendals kyrka (jfr Topelius 1845, s. 102-103 samt plansch "Nådendal".)

De första utgrävningarna i ett kloster i Estland utfördes 1888 i Kärkna av arkitekten R. Guleke vid Dorpats universitet (Tamm 1993: 203). Intresset för Pirita började år 1894 med arkitekten och konsthistorikern Wilhelm Neumann. Västfasaden, som blivit en symbol för klostret, restaurerades på 1910-talet på initiativ av Alexander von Hoven och *Eestimaa Kirjandusliku Selts (Estländische Litteräre Gesellschaft)*. Bakom finansieringen och intresset för utgrävningarna fanns baron Alexander Staël von Holstein. (Raam & Tamm 2005: 24-25; Tamm 1993: 201, 203; Tamm 2002: 31-34, 165-166.) *Pirita Kaunistamise Selts* skrev även till Staël von Holstein

under 1920- och 1930-talen angående utgrävningarna i klosterruinen (t.ex. Kopia av brev 19.12.1935, Pirita Kaunistamise Seltsi arhiiv, vol. 5. Kirjavahetus 1934-1935).

Pirita Kaunistamise Selts grundades i oktober 1925. Som första ordförande verkade A. Brandman och som sekreterare Albin Strutzkin. Man insamlade medel för restaurering av själva klosteranläggningen, och arbetade för att få telefon och elektricitet till området. Möten hölls i Kalevs föreningshus. Den 13 maj 1928 höll man gudstjänst i klosterkyrkans ruin. Samma år föreslog man att en mur skulle byggas runt området samt att en busslinje skulle etableras till orten. Man beslöt även beställa postkort med birgittinska motiv från Tyskland. (Kopior av brev och protokoll, Pirita Kaunistamise Seltsi arhiiv, vol. 1. 1925-1928.) Tack vare sällskapets aktivitet, slutade man göra begravingar på klosterområdets begravningsplats år 1928 (Tamm 1985: 46). För sommarsäsongen 1929 öppnade man under Strutzkins ledning en "postagentur" på

Pirita kaunistamise Selts' logotyp från 1920-talet. Foto: Eva Ahl 2006, Tallinna Linnaarhiiv.

området. År 1929 skrev man till dr Akel vid den estniska legationen i Sverige angående uppgifter om Vadstena. Man var intresserad av skrifter rörande Birgitta och birgittinerna. Akel hänvisade till Andreas Lindbloms broschyrer om Vadstena. Man skrev även till Juhani Rinne angående forskning om Nådendal. År 1929 ordnades även fotoutställningen "Pirita elu ja ilu". (Kopior av brev och brev, Pirita Kaunistamise Selts arhiiv, vol. 2. Kirjavahetus 1929; Reklam för utställning, Pirita Kaunistamise Selts arhiiv, vol. 3.)

Redan i början av 1930-talet vidtog planerna för firandet av jubileet år 1936. I detta syfte ombads flera forskare att bidra till föreningens kommande jubileumsskrift. I jubileumsskriftens förord underströk man de svenska forskarnas betydelse: "ett värdecken för det gemensamma svensk-estniska kulturarbetet". Man poängterade också att professor Clarence A. Manning vid Columbia University i USA år 1935 hållit föredrag om Pirita. Kontakten med Manning upprätthölls även per korrespondens. Skriften tillägnades "Piritavännen" President Konstantin Päts. (*Pirita klooster 500. 1436-1936. Birgittaklostret vid Tallinn. Koguteos. Festskrift.*: 12-13; Brevväxling med Manning

i Pirita Kaunistamise Seltsi arhiiv, vol. 4-8.) Till jubileet, som firades i augusti 1936, utgavs även jubileumsfrimärken. Jubileet fick även en egen minnesskrift år 1940. Denna bok tillägnades Sigurd Curman. (*Pirita klooster 500. 1436-1936. Birgittaklostret vid Tallinn.* II.)

Sigurd Curman och andra svenska forskare i Pirita på 1930-talet

Riksantikvarien Sigurd Curmans roll som länk mellan Pirita och forskningen i Sverige har inte tidigare undersökts i detalj. Av brevväxlingen och *Pirita Kaunistamise Selts'* skrifter 1936 och 1940 framgår dock betydelsen av riksantikvarien Curmans engagemang.

Professorn i arkitekturhistoria sedan 1912, Sigurd Curman (1879-1966), blev riksantikvarie år 1923 och avgick 1946. Curman var till utbildningen arkitekt och hans sociala bakgrund var högborgerlig. Hans livsgärning var skapandet av Riksantikvarieämbetet i sin moderna form, och han deltog i grundandet av Historiska museet år 1943. Han inledde också inventeringsprojektet *Sveriges kyrkor* 1912. Riksdagen stadfäste Riksantikvarieämbetet som statlig myndighet år 1938 och utnämnde professor Birger Nerman till förste museidirektör vid Statens Historiska museum. (Biörnstrand 1991: 1-3; Janson 1991: 4-12; Baudou 2004: 241-245.) Baudou konkluderar: "Med målet att stärka den nationella identiteten och att göra kunskapen om Sveriges forntid till [sic] allas egendom skapade han [Curman] egentligen en arkeologisk version av folkhemstanken" (Baudou 2004: 246).

På 1920-talet var det närmast konsthistoriker som intresserade sig för medeltiden i Estland – förhistorien var arkeologernas område. Lärostolen i arkeologi vid Dorpats

universitet grundades år 1920. Till första professor utnämndes finländaren A. M. Tallgren. Svensken Birger Nerman (som även hade kontakt till Sigurd Curman, se ovan), efterträdde Tallgren åren 1923-25. Statens intresse för fornminnen ökade på 1930-talet. Den första lagen om fornlämningar stiftades 1925 och förnyades år 1936. (Lang 2006: 21-28; Russow et. al. 2006: 162, 175, 182.)

Angående arkeologins historia i Norden har Evert Baudou konstaterat att Finlands och Sveriges kontakter till Baltikum ”byggdes upp inom alla delar av vetenskap och samhälle” (Baudou 2004: 231). De första egentliga vetenskapliga utgrävningarna i Pirita utfördes i svensk regi på 1930-talet. *Pirita Kaunistamise Selts* organiserade utgrävningarna, men som experter deltog bl.a. professor Sten Karling (konsthistoria, Dorpats universitet 1933-40) och antikvariern Bertil Berthelson. Sten Karling (1906-1987) ledde utgrävningarna från och med år 1934. I utgrävningarna deltog även Armin Tuulse (1907-1977) och Villem Raam (1910-1996). Tuulse och Raam undersökte också Padise kloster fr.o.m. år 1937. (Tamm 1993: 201, 203; Tamm 2002: 32-34, 163-166.) Tamm skriver:

Oli ju tema [Karling] vahelülirks Rootsi muinsuskaitse ringkondade ja Pirita Kaunistamise Seltsi vahel, kui algasid Pirita kloostri juubeliga seonduvad läbirääkimised. Vaidelamatult oli see tema teene, et lisaks senistele baltisakslastele asusid kloostreid uurima ka ülikoolis õppivad A. Tuulse [...] ja Villem Raam... (Tamm 2002: 34.)

Tamm har i korthet framhållit samarbetets betydelse:

Piritan luostarin vuonna 1370 perustettu emäluostari sijaitsee Vadstenassa. Ei siis ollut mikään ihme, että Pyhän Birgitan luostareiden rakennushistoriaa tutkivat ruotsalaiset anoivat vuonna 1930 Eestin Tasavallan opetusministeriöltä lupaa luostarin raunioiden tutkimiseksi. (Tamm 1985: 47.)

Berthelson skriver att initiativet till grävningarna togs av Curman och Gottlieb Ney, som fick den estniska statens och den svenska ministern Anders Koskulls förtroende. Föreningens roll utgjorde närmast ett ”lokalt stöd”. Tuulse efterträdde sedermera Karling som professor i Dorpat och (Berthelson 1946: 407 i not) kom att specialisera sig på borgforskning (Russow et. al. 2006: 182).

I maj 1930 kontaktade *Pirita Kaunistamise Selts* Sigurd Curman, som i sitt svar i juni föreslog provgrävningar under ledning av Bertil Berthelson. Strutzkin besökte Sverige, men Curman hade inte möjlighet att träffa honom, utan hoppades att de kunde träffas i Tallinn istället. Under sitt besök i Sverige hade Strutzkin träffat Berthelson, som skrev om sina resplaner till Estland i augusti 1930. I början av september kunde föreningen informera pressen om utgrävningarna. (Brev av Curman 4.4.1930; Vykort av Curman 3.7.1930, Brev av Berthelson 21.7.1930, Brev till pressen 5.9.1930, *Pirita Kaunistamise Selts arhiiv*, vol. 3. Kirjavahetus 1930.)

”En augustidag 1930 togs i Pirita det första spadtaget i den utgrävningskampanj, som sedan fortgått i flera repriser...”, skriver Berthelson år 1936. Han antar att den bakomliggande inspirationen till arbetet var utforskningen av Vadstena kloster under 1920-talet samt det högtidliga firandet av 500-årsjubileet av invigningen av klosterkyrkan år 1930. (Berthelson 1936: 41.) I bakgrunden finns kanske också intresset för Birgitta och Vadstena vid sekelskiftet 1900. År 1891 hade 500-årsjubileet av Birgittas kanonisering firats. Flera vetenskapliga och populära arbeten om Birgitta och hennes orden utkom under de två decennierna kring sekelskiftet. År 1911 grundande svenskan Elisabeth Hesselblad en ny gren av Birgittinorden

i Rom.⁶ År 1916 hölls ett seminarium i Vadstena med kända talare som Ellen Key och biskop Nathan Söderblom. År 1918 öppnades i Stockholm en Birgittautställning som engagerat många forskare, bl.a. konsthistorikern Andreas Lindblom (1889-1977). Lindblom kom senare att delta i grundandet av *Birgittastiftelsen* (1920) och restaureringsarbetena i Vadstena. Han blev sedermera också chef för friluftsmuseet Skansen. *Birgittastiftelsen* verkade för värnandet av det birgittinska byggnadsarvet. Även en högkyrklig lekmanorden, *Societas Sanctae Birgittae*, grundades 1920. Flera Birgittaentusiaster och forskare kom även att verka inom denna sammanslutning, såväl i Sverige som i Finland. (Se t.ex. Ahl 2003: 26-30; Ahl 2005: 95-96; Lindaräng 2002: 18, 54; Lindaräng 2005: 48-49; Steinby 1978: 352-254, 365-366.) Lindblom, kollega och god vän till Curman, var även intresserad av arbetena i Pirita. Han var en av de forskare som höll kontakten med *Pirita Kaunistamise Selts* per brev, och vidtalades gällande föreningens planer att inrätta ett friluftsmuseum i den s.k. Klosterskogen på Piritas område. (Brev av Lindblom 21.3.1936, Pirita Kaunistamise Seltsi arhiiv, vol. 7. Kirjavahetus 1936; *Pirita klooster 500. 1436-1936. Birgittinerklostret vid Tallinn* 1936: 129 (karta); Friluftsmuseumstanken har kommenterats kort av Hans Lepp: http://www.stmikael.ee/index.php?option=com_content&task=view&id=34&Itemid=98&date=2007-01-01&lang=se, läst 28.3.2007.)

Bakgrunden till Curmans, Lindbloms och Berthelsons intresse för Pirita fanns i deras engagemang för restaureringen av Vadstena kloster. Det första initiativet till att grunda ett Birgittamuseum i Sverige hade emellertid tagits redan år 1906 i Vadstena. Denna museiförening fick fastare form år 1910. Bl.a. riksantikvarien Oscar Montelius utsågs till hedersledamot. Man planerade ett museum

i en av de forna klosterbyggnaderna, och professor Sigurd Curman kontaktades för att han skulle välja ut föremål för en kommande utställning. Lindblom blev medlem i föreningen år 1917. Också Berthelson kom att engagera sig i museiföreningen på 1920-talet, då han deltog i restaureringsarbetena i Vadstena. Birgittautställningen i Stockholm år 1918 kom till tack vare dessa aktiva medlemmar. Som tidigare nämnts hörde Lindblom och Curman också till grundarna av *Birgittastiftelsen* 1920. (Olai 2005: 29-36.) Curman anar Birgittaintressets kommande utvecklingen redan 1916 då han i ett brev till Lindblom kommenterar seminariet i Vadstena: ”Det hela var helt visst en ny fas i den heliga Birgittas ställning i detta land och framför allt i Vadstena” (Curmans brev 28.10.1916, Andreas Lindbloms arkiv, ATA, RAÄ).

Curmans intresse för Pirita kan anses ha börjat senast på slutet av 1920-talet. Besöket år 1929 hade gjort ett stort intryck, vilket Curman även framhöll i sitt bidrag till festskriften 1936. I inledningen till sin text beskriver han i målande ordalag sitt första möte med Piritas klosterruin, men det är inte bara den arkitektoniska skönheten som tilltalar honom:

Det [klostret] var frukten av ett samarbete mellan svenskt och estländskt, det var Vadstena klosterkyrka, men också något annat, det var Vadstena i estnisk översättning. Det var fästpunkten för ett starkt traditionsband, vars andra ända var fästad vid Vadstena i Sverige, ett band, som länge förmedlat andligt utbyte mellan de båda fästpunkterna. Klosterkyrkan i Pirita stod plötsligt fram för min syn såsom den yttre symbolen på det samband, som redan från uråldriga tider funnits mellan Estland och Sverige, mellan svenskar och ester... (Curman 1936: 15-16.)

I artikeln konstaterar Curman att dessa trådar varit avskurna, men fästpunkterna fanns kvar: ”Det gällde nu bara att åter

splitsa samman, så att de ånyo kunde förmedla impulser i båda riktningarna, nu som förr.” (Curman 1936: 16.) Han ansåg att det finns en ”sympati” mellan folken som han ville arbeta vidare på, och det gjorde han också. Resultaten av utgrävningarna i Pirita kunde även ge ”synnerligen värdefulla resultat för den pågående undersökningen från svenskt håll rörande birgittinerkulturen i Europa” (Curman 1936:17). Vid sekelskiftet hade det svenska intresset för Birgitta varit nationellt förankrat, och kom även i någon mån att vara det under mellankrigstiden (se t.ex. Lindaräng 2005: 46). I artikeln hänvisar Curman även till det vetenskapliga samarbetet som hade inletts 1930 mellan Strutzkin och från svensk sida ”kommittén för kulturellt baltiskt samarbete”, där Curman var ordförande. Berthelson hade anlitats tack vare arbetet vid restaureringen av Vadstena. Sten Karling hade enligt Curman utnämnts till professor i konsthistoria i Dorpat p.g.a. ”att arbetet i Pirita gav upphovet åt tanken att åter anställa en svensk” vid lärostolen. Karlings elev Tuulse blev även inkopplad i arbetet och gjorde en resa till Sverige. Den estniska ministerialdirektören G. Ney avtackades även för sin välvilliga inställning till samarbetet. (Curman 1936: 18-19.) Texten i jubileumsskriften slutar högtidligt:

Den som under sommarmånaderna besöker kyrkoruinen i Pirita mötes vid inträdet i det ståtliga rummet av anblicken av två bredvid varandra hissade flaggor, en estnisk och en svensk. De smälla glatt och broderligt med dukarna i solskenet uppe på det lilla sydöstra hörntornets flaggstång. Jag kan aldrig se dem utan en viss rörelse. De äro som två bröder, som återfunnit varandra i arbetet för kultur och rätt. Må solen fortfara att skina på dem! (Curman 1936: 20; Citatet har även återgetts av Hans Lepp: http://www.stmikael.ee/index.php?option=com_content&task=view&id=34&Itemid=98&date=2007-01-01&lang=se, läst 28.3.2007.)

Pirita kaunistamise Selts valde 1931 Sigurd Curman till hedersledamot. I sitt svar tackar

han innerligt:

För den stora heder, som bevisats mig genom att sällskapet behagat vid sitt årsmöte den 12 april innevarande år kalla mig till sin hedersledamot, liksom för den ståtliga adress, som Sällskapet för ändamålet låtit utföra och vilken idag genom Estlands minister i Stockholm överlämnats till mig, ber jag härmed att få frambara uttrycken för mitt värdsamma och varma tack. Det skulle förvisso glädja mig, om jag även framdeles skulle kunna bidra till friläggandet och utforskandet av Piritas klosteruin och därigenom på en för båda parter intressant punkt återknyta gångna tiders intima kulturella förbindelser mellan Sverige och Estland. I förhoppning härom samt tillönskande Sällskapet framgång för sina höga och vackra syften tackar jag ännu en gång för mig visad heder. (Brev av Curman maj/1931, Pirita Kaunistamise Seltsi arhiiv, vol. 4 Kirjavahetus 1931a.)

År 1931 var det dags för en ny resa, då Padis, Dorpat och Hapsal samt Ormsö (Vormsi) och Kaunas besöktes. Curman gjorde anteckningar om de estlandssvenska förhållandena, en skola m.m. (Sigurd Curmans arkiv, vol. 37, ATA; RAÄ). I vilken mån hade alltså de svenska forskarna, däribland Curman, ett nationellt färgat intresse för Pirita? Lindblom hade vid Birgittajubileet år 1923 framhåvt Heliga Birgittas svenskhet:

Vi lägga tonvikten på ordet s v e n s k a, ty det är just genom sin nationella egenart som Birgitta och hennes klosterstiftelse blivit oss så kära. [...] Ty just genom sin samlade, dominerande enhet och relativa frihet från internationella, kyrkopolitiska intressen blev Vadstena kloster ett så intensivt nationellt centrum, att det mer än ett halvt sekel kunde stå emot reformationens stormlopp. (*Östgöta Correspondenten* 21.7.1923.)

Initiativtagarna till Birgittajubileet hade varit just den nyetablerade riksantikvarien Sigurd Curman och chefen för Nordiska museet, Lindblom (Lindaräng 2005: 49). Vid nyåret 1930 skrev Curman till Lindblom i följande ordalag:

Vetenskap är vetenskap o[ch] har inte så mycket med detta att göra [nationella strävanden], åtminstone

Skas 1-2007

inte direkt. Men för båda våra institutioner [Vitterhetsakademien/Curman och Nordiska museet/Lindblom] gäller det, att de äro och måste vara något mera än rena vetenskapsinrättningar. De måste också vara de stora folkkök, i hvilka de speciella ingredienserna tillagas till verkligt stärkande rätter för vårt lefvande folk, inte bara söndagsvåfflor med socker och grädd, utan sund hvardagsmat, som kan ge mærg åt äfven vår tids svenskar. (Brev av Curman, dat. Nyåret 1930, Andreas Lindbloms arkiv, vol. 1., ATA; RAÄ.)

Vad annat sammanlänkade Curman, Pirita och svensk-estniskt samarbete? Pettersson har konstaterat i korthet att Curman från och med år 1931 aktiverade sig för ”brödrafolkens” sak:

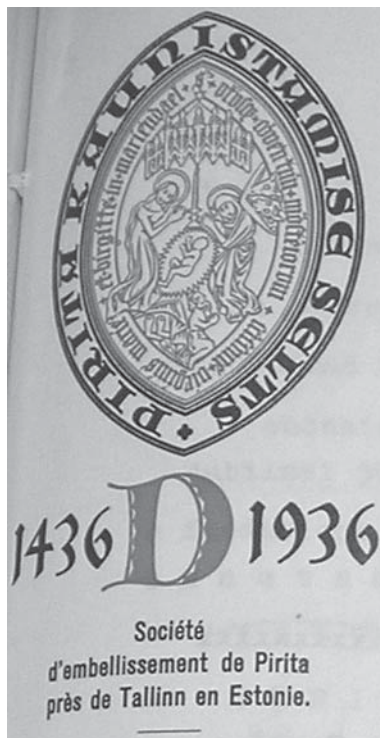
Curman propagerade personligen, främst genom Rotaryklubbarna, för anskaffande av arbeten till de estlandssvenskar som invandrade till Sverige” samt arbetade också för studentutbyte och föreningsverksamhet. ”Curmans engagemang för Baltikum”, skriver Pettersson, ”låg emellertid inte bara på det praktiskt diplomatiska planet, utan var ett utslag för hans uppfattning om det andliga kulturbrödrskapet mellan de svenska folken, vare sig dessa bodde i hemlandet, i USA, eller i de Baltiska staterna. (Pettersson 2001: 249.)

Till exempel år 1932 bildades *Svenskt-estniskt samfund vid Dorpats universitet* under ledning av Per Wieselgren, som då innehade svenska statsmaktens professur. Sekreterare var Otto Liiv, som senare även bidrog till jubileumsboken. Tanken var att gynna svensk forskning i Estland. Man hänvisade till bokinsamlingen som startats av *Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet* och det kommande universitetsjubileet. (Brev av Per Wieselgren med bilagor 18.1.32, Sigurd Curmans Baltiska samling, RA.) Curman deltog i flera ”Baltiska fester” under 1930-talet, då han framhäver betydelsen av samarbete. Vid festen den 26 mars 1935 höll Curman i kronprinsessans närvaro ett tal med bl. a. följande budskap: På knappa 15 år övervinner man inte följderna av

mer än 200-årig kulturell isolering från varandra. Det väsentliga är den goda viljan att verkligen lära känna varandra ordentligt, för att på den sålunda vunna ömsesidiga kunskapen om varandra sedermera bygga upp ett förtroendefullt och solitt samarbete, där förutsättningarna för sådant finnes. Det är inte i politiska kannstöperier vi önska medverka, utan i ett på lång sikt lagt sunt och solitt mellanfolkligt arbete, vars frukter vi hoppas skola komma att betyda något väsentligt för den baltiska Nordens samkänsla och framtid. (Koncept till tal 26.3.1935, s. 7, Sigurd Curmans arkiv, vol. 57, ATA, RAÄ.)

Pettersson understryker Curmans syn på esterna som ett brödrafolk i behov av ekonomisk hjälp (Pettersson 2001: 251). Men kanske Curmans strävanden även kan ha influerats av anti-sovjetiska idéer? Hans engagemang för Narva-monumentet kunde stöda en sådan tolkning (jfr not 1.). I *Östgöta Correspondenten* hänvisade man i artikeln ”Sveriges uppgift i öster” till Curmans tal ”Vi och våra grannar i öster” hållet den 22 maj 1936 vid ett Rotarymöte i Linköping (*Östgöta Correspondenten* 23.5.1936; Pettersson 2001: 250.) Från samma år finns även en promemoria i Sigurd Curmans Baltiska samling. Promemorian är sammanställd av universitetslektor Knut Olof Falk i Kaunas. Hela texten inleds med konstaterandet att Baltikum är – med en merkantil term – den förnämsta avsättningsorten för svensk kultur i utlandet, och det förefaller icke uteslutet, att Sverige skulle kunna uppnå något liknande en kulturell hegemoni därstädes. (Kort promemoria rörande den svenska kulturpropagandan i Baltikum, Sigurd Curmans Baltiska samling, RA.)

I programmet ingick att baltiska studerande skulle utbildas i Europa, att de skulle få fleråriga studiestipendier, och att universitetslektorat skulle grundas i Riga och Kaunas. Svenska kulturpersonligheter skulle föreläsa i Baltikum och de ”större tidningarna borde stimuleras att i vår kulturpropagandas intressen ägna de östbaltiska staterna mera intresse”. (Kort promemoria rörande den

*Pirita kaunistamise Selts' jubileumsl-
ogotyp använd inför jubileet 1936.
Foto: Eva Ahl 2006, Tallinna Lin-
naarhiiv.*

svenska kulturpropagandan i Baltikum, Sigurd Curmans Baltiska samling, RA.) Enligt Pettersson hade Curman ett behov av att framhäva ”den svenska kulturhistoriens unikum och värde” (Pettersson 2001: 255).

Den s.k. Baltiska kommittén med Curman i spetsen organiserade av allt att döma finansieringen av arbetet i Pirita (Berthelson) och även deltagarna i den s.k. Baltiska kursen i Sverige år 1931. Det året hade utforskningarna pågått 9-21 september. År 1934 fick Sten Karling ett arvode för fotografering och deltagande i utgrävningsarbetet tillsammans med två studerande, Armin Neumann och Leonhard Mark. Berthelson hade även varit på plats i juli för att sätta igång arbetet för året, och han återkom i oktober. I augusti hade Erik Lundberg deltagit i arbetet. I juni sände Curman dessutom ett brev till

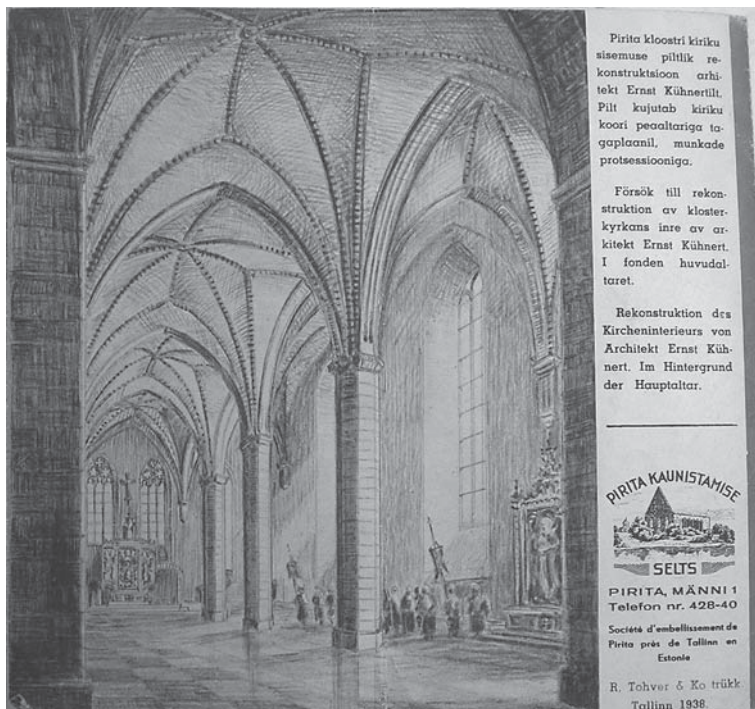
G. Ney och ansökte om ett statligt bidrag på 500 kronor. Arbetena pågick till slutet av juni 1935. Otto Grohman hade gjort uppmättningsarbeten i oktober 1934 och mars 1935. (Baltiska kommittén, räkenskapsblad 1931; Pirita kloster, räkenskap för utgrävnings- och konserveringsarbeten sommaren 1934; Redovisning för utgifter vid konserveringsarbetena i Pirita under tiden 1.7.34-20.6.35; Kopia av brev 28.6.1934, Sigurd Curmans Baltiska samling, RA).

I Sigurd Curmans arkiv finns ett antal fotografier bevarade som illustrerar kontakterna till Estland och Finland. Fotografier finns bevarade från resan 1929 till Reval samt en resa till Finland år 1940 (Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ, vol. 349, 350, 362). År 1939 sände *Pirita Kaunistamise Selts* en vacker hälsning på riksantikvariens 60-årsdag:

Wir bitten den Vater im Himmel um Kraft und Gesundheit für Sie zur Fortsetzung der Arbeit in unserem Birgitten-Kloster, welche bisher mit Ihrer frdl. Anregung und Hilfe erfreulicherweise gute Resultate erzielt hat und ... auch in Zukunft durch gegenseitige Zusammenarbeit sich noch entwickeln wird. (Brev av Pirita Kaunistamise Selts 1939, Sigurd Curmans arkiv, vol. 9b, ATA, RAÄ.)

Jubilaren uppmärksammades även i *Postimees*: ”Ka Esti arvalikkus sai temaga tuttavaks kloostrikiriku waremete restaureerimistöõde läpi, kuna prof. S. Curmani juhtimisel ja õhtusel toimus Tallinna Pirita kloostri waremete restaureerimine.” (*Postimees* 29.4.1939.)

Sigurd Curmans andel i transporten av estniska flyktingar till Sverige under 1940-talet har även hänvisats till inom forskningen av flyktingvågen: hans iver att hjälpa var uppenbar. (Se t.ex. Pettersson 2001: 249-250.) Stefan Bohman har konstaterat att Skansen och Nordiska museet blev nationella

Baksidan av en broschyr tryckt av Pirita kaunistamise Selts på 1930-talet. Nere till höger ses en annan av sällskapetets logotyper. Återigen är symbolen den ståtliga ruinen av klosterkyrkan. Foto: Eva Ahl 2006, Tallinna Linnaarhiiv.

samlingspunkter under kriget. Lindblom var då chef för inrättningarna – hans försvarsvilja var stark och han var djupt involverad i bl.a. finlandsarbetet. I olika tillställningar deltog även Curman (Bohman 1997: 84-85, 90-92). Curman engagerade sig för krigsfrågor och situationen i Baltikum. I Curmans arkiv finns flera brev från estlandssvenskar. Ett kort daterat 19.7.1940 från gamla vänner i Pirita belyser situationen: ”Församlade i Pirita en afton, som kanske är det gamla Estlands sista, sända vi dig en hjärtlig hälsning”. Avsändare var Aino Strutzkin, Sten Karling m.fl. (Vykort 19.VII.1940, Sigurd Curmans arkiv, vol. 300, ATA, RAÄ). I hyllningarna med anledning av Curmans pensionering år 1946, ingick en adress av estlandssvenskar i landsflykt: ”Deras moderland Sverige har åter blivit deras fädernesland – deras eviga fädernesland”. I en adress med den karakteristiska bilden av Pirita kosters fasad och året 1436 hälsas Curman av Armin Tuulse, Erik Laid m.fl.: ”Undertecknade landsflyktiga estniska medborgare tänka med stor tacksamhet på Eder alltid vaksamma och ovärdeliga vänskap

för Estland”.⁷ (Sigurd Curmans arkiv, vol. 9m, ATA, RA.)

Curman undertecknade år 1943 tillsammans med professor Birger Nermand⁸ och docent Adolf Schüeck ett upprop ”För de baltiska folkens frihet!” (Upprop, Sigurd Curmans Baltiska samling, RA). Åren 1945-1946 deltog han i hjälpen till flyktingarna från Estland genom att samla medel i ”Svensk-Estniska Läroboksfonden” (Svensk-Estniska Läroboksfondens årsberättelse för maj 1945–maj 1946, Sigurd Curmans Baltiska samling, RA). En artikel av Tuulse i *Eesti Teataja* 1946 konstaterar:

Seegi Curmani soov sai teoks, ning aastel 1930-1937 teostati Pirital ulatuslikke väljakaevamisi ja konserveerimisi, nii nagu seda Curman oli soovinud, rootsi ja eesti teadlaste poolt ühiselt. Pirita sai oluliseks baasiks kahe maa teadlaste liginemisele, mis hiljem laienes ka teistele aladele. (*Eesti Teataja* 1.5.1946.)

Kontakten till Estland upprätthölls åtminstone till slutet av 1950-talet. Albin Strutzkin sände en hälsning till Curmans

80-årsdag 1959 – ett fotografi där bl.a. ”musketörerna” Strutzkin och Curman poserar framför Piritas ruiner (Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ, vol. 361).

Forskning i Pirita efter 1940-talet

Efter Andra världskriget kom marken i statens ägo och man fortsatte med undersökningarna åren 1946 och 1947. Från och med år 1958 vidtog konserveringsarbetena i Pirita under ledning av Villem Raam. Samtidigt utfördes även konserveringsarbeten i Padis. Från och med 1975 återupptogs man storskaliga utgrävningsarbeten i Pirita. (Tamm 1985: 47.) På 1930-talet hade konserveringsarbetena inte utförts i själva klosterruinen, utan i kyrkan p.g.a. att ruinerna låg på privat mark. Då staten övertog marken efter 1945 blev situationen en annan. Om utgrävningsarbetena på 1970-talet rapporteras även kort i Sverige för katolsk publik, genom tidskriften *Signum*. (Lindgren 1977, 21.)

Nyetableringen av birgittinerna (den s.k. Hesselbladiska grenen, grundad 1911) i området förutsatte även omfattande arbeten, som leddes av Jaan Tamm (f. 1948). Tamm har deltagit för första gången i utgrävningar i Tallinns gamla stadskärna åren 1970-71. Han deltog sedermera i de omfattande utgrävningarna i Pirita under 1970- och 1980-talen. År 1988 disputerade han på Estlands medeltida kloster. Han har påpekat att intresset för klosterforskning ökat markant i Estland sedan 1970-talet. (Tamm 2002: 5-6, 9-10, 33, 163, 166.)

År 1993 konstaterar Tamm att kloster i Estland undersökts förvånansvärt grundligt i förhållande till andra medeltida fyndplatser: totalt har 43 procent av klostren undersökts. Under Sovjettiden ökade även intresset för medeltiden överlag i såväl Estland som det övriga Sovjetunionen. Den materiella

kulturen som forskningsobjekt ansågs allt viktigare vid sidan av andra källor. (Tamm 1993: 202-204.) I Finland har läget närmast varit det motsatta: intresset för klostren har varit förvånansvärt svalt (se t.ex. Hiekkänen 1993). Kan det bero på att klosterlämningarna i Finland inte är så monumentala som t.ex. Pirita och Padis? Eller beror det på att klostren inte ansetts viktiga i den finländska historieskrivningen – som uttryck för det ”finska”?

Curman och Pirita: från ruin till monument över samarbetet?

I vilken mån har forskarna omformat Pirita från ruin till ”monument”? Liisa Lindgren har forskat i offentliga minnesmärken och deras betydelse i samhället, och konstaterat följande:

Nimensä mukaan monumentit (lat. *Monumentum* – *monere*) muistuttavat jostakin. Niiden informaatio ei kuitenkaan ole neutraalia, vaan muistettavaksi sanotaan valikoituvan sellaista, jolla koetaan olevan yhteisön identiteettiä säilyttävää ja suojaavaa arvoa. (Lindgren 2000: 11.)

Anna Ripatti (2003) har studerat Viborgs slott ur en forskningshistorisk synvinkel och kommer i sin doktorsavhandling att granska restaurationen av Finlands medeltida borgar. Även hon har tagit ställning till borgarnas utveckling från ruin till ”monument”. Hon stöder sig på Françoise Choays definitioner och konstaterar att monument till skillnad från ”historiska monument” är resta för att påminna om något, medan man till ”historiska monument”, fornlämningar, tillfört betydelse i efterhand. (Ripatti 2003: 4.)

Leena Valkeapää hävdar att de monumentala byggnader från medeltiden som forskare främst intresserat sig för är kyrkor och borgar – ruiner som under 1800-talet väckte intresse p.g.a. sitt romantiska värde. 1800-talets

romantiska intresse för medeltiden, den s.k. mediealismen, nådde även den antikvariska forskningen i Finland. 1890-talet utgjorde höjdpunkten för kyrkorestaurering under den period Valkeapää granskat (1870-1920). Reparationsplanerna uppgjordes av arkitekter. 1880-talets nya lagstiftning om fornlämningar (efterattarknologiskakommissionengrundats) innebar att en viss kontroll av byggnaderna blev möjlig. Därför utfördes reparationerna även av institutioner – församlingarna inledde liknande verksamhet först på 1910-1920-talet. (Valkeapää 2000: 170.) Då det gäller bakgrunden till restaurationsivern, konstaterar Valkeapää att man intresserade sig för det kulturhistoriska värdet i samband med det aktuella "nationenbygget": I Finland knöts kyrkorna tidigt till föreställningarna om den finländska forntiden. (Valkeapää 1998: 199-200.)

Ulf Zander har diskuterat Wilhelm Blooms begrepp "nation-building" i betydelsen "etablerandet av staten som politisk enhet och framväxten av nationell identitet hos dess medborgare". Frågan hör även ihop med historiemåleri och uppförandet av monument samt museernas utställningsbygge (Zander 1997: 92). Jubileer har undersökts av Ingemar Lindaräng, som konstaterat att dessa kan ses som nationella manifestationer och en form av historiebruk jämförbar med monumentresning. T.ex. i Sverige blomstrade monumentresningen under mellankrigstiden (Lindaräng 2005: 18-24, 36).

Richard Pettersson, som forskat i Curmans roll i kulturminnesvården, har konstaterat följande: "Sigurd Curman besjälades av en kulturnationalistisk folkuppfattning. [--] Kulturell uråldrighet var i sig ett tecken på Folkets livskraft och unikum. [---] Förekomsten av den autentiska kulturen var därför moraliskt förpliktande i kraft av dess ålder..." Genom att studera de kvarblivna

fysiska lämningarna stod "folkets" särart och identitet att finna. (Pettersson 2001: 267.) Piritas undersökningar kunde jämföras med en sorts monumentresning med nationella syften – men tjänade de estniska eller svenska syften? Jubileets år 1936 "monument" utgörs i varje fall av festen, skriften och utgivandet av frimärken på nationell nivå. Kunde behovet av samarbete i Pirita klosterlämningar vara ett uttryck för behovet av någon form av "identitetsbygge" mellan Sverige och Estland, åtminstone för de inblandade, däribland Sigurd Curman? Curmans verksamhet med att knyta kulturella band verkar dock ta sig många politiska uttryck t.ex. i form av konkret hjälp till Baltikum efter 1940. Och lämningarna knyts till föreställningarna om det medeltida Pirita, som blir som en "bro över politiska vatten"? Var klostren symboler för en "estnisk särart" – varken rysk eller balttysk – under Sovjettiden, värd att undersöka? Många frågor förblir öppna och komplicerade: fortsatt forskning kring Pirita klostrets forskningshistoria kan kanske sprida mera ljus i dunklet.

Källor:

Otryckta:

Arkivmaterial

Sverige:

- ATA, RAÄ (Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet), Stockholm

Andreas Lindbloms arkiv: Vol. 1. 20 st. brev av Sigurd Curman 1916-1965.

Sigurd Curmans arkiv: Vol. 9b, 9i, 9m, 22, 23b, 57, 300, 349, 350, 361, 362.

- RA (Riksarkivet, Stockholm)

Sigurd Curmans Baltiska samling: mapp 2, mapp 3.

Estland:

- Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv, Tallinn

Pirita klooster. Ikonograafiline Materjal. 1829. I-4.

Pirita. St. Birgitten bei Tallinn Eesti.

- Pirita Kaunistamise Seltsi Väljanne Nr. 11. (kopia)
- Tallinna Linnaarhiiv, Tallinn
Pirita Kaunistamise Seltsi arhiiv, vol. 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7.
- Avhandling pro gradu
- Ripatti, Anna 2003: Raunioista renessanssilinna. Jac. Ahrenbergin Viipurin linnan restaurointisuunnitelma 1880-luvulla. Pro gradu-tutkielma, Taidehistoria, Taiteiden tutkimuksen laitos, Helsingin yliopisto.
- Webb-sidor
- Lepp, Hans: Svenskminnen i Estland. Kapitel 8. Pirita kloster, http://www.stmikael.ee/index.php?option=com_content&task=view&id=34&Itemid=98&date=2007-01-01&lang=se, läst 28.3.2007.
- Svenska dagbladet 27.9.2006, http://www.svd.se/dynamiskt/kultur/did_13751685.asp, läst 28.3.2007.
- Tryckta:*
- Tidningsurklipp
- Eesti Teataja* 1.5.1946, Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ.
- Postimees* 29.4.1939, Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ.
- Östgöta Correspondenten* 21.7.1923, Andreas Lindbloms arkiv, ATA, RAÄ.
- Östgöta Correspondenten* 23.5.1936, Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ.
- Tryckalster
- Berthelson, Bertil 1936: "Birgittinernas byggnadsskick", *Pirita klooster 500. 1436-1936. Birgittaklostret vid Tallinn. Koguteos. Festskrift*. Pirita Kaunistamise Seltsi Väljanne Nr. 12. Pirita.
- Berthelson, Bertil 1946: *Studier i Birgittinerordens byggnadsskick I. Anläggningen och dess tillämpning*. Lund.
- Heikkilä, Tuomas & Lehmijoki-Gardner, Maiju 2004: *Keskiajan kirkko. Uskonlämän muotoja läntisessä kristikunnassa*. SKS: Helsinki.
- Fritz, Birgitta 2003: "Vadstena klosterkyrka och kung Magnus' testamente 1346", *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*. Red. Per Beskow & Annette Landen. Natur och kultur: Värnamo.
- Kreem, Juhan 2002: *The Town and its Lord. Reval and the Teutonic Order in the Fifteenth Century*. Tallinna Linnaarhiivi Toimetised Nr. 6. Tallinn.
- Liiv, O. 1936: "Pirita klostres krönika", *Pirita klooster 500. 1436-1936. Birgittaklostret vid Tallinn. Koguteos. Festskrift*. Pirita Kaunistamise Seltsi Väljanne Nr. 12. Pirita.
- Lilius, Henrik 1969: *Birgittinerkyrkan i Nådendal*. SMYA 69. Finska fornminnesföreningen: Helsingfors.
- Nyberg, Tore 1965: *Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters*. Bibliotheca Historica Lundensis XV. Gleerups: Lund.
- Raam, Villem & Tamm, Jaan 2005: *Pirita klooster: ehitus- ja uurimislugu*. Eesti Entsüklopeediakirjastus: Tallinn.
- Sander Olsen, Ulla 2003: "Birgittinorden och dess grenar", *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*. Red. Per Beskow & Annette Landen. Natur och kultur: Värnamo.
- Svanberg, Jan 2003: "De äldsta bilderna av Birgitta och hennes vision av Jesu födelse", *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*. Red. Per Beskow & Annette Landen. Natur och kultur: Värnamo.
- Tamm, Jaan 2002: *Eesti keskaegsed kloostrid. Medieval Monasteries of Estonia*. Eesti Entsüklopeediakirjastus: Tallinn.
- Uotila, Kari 2003: "Naantalin birgittalaisluostari 1443-1544", *Vallis Gratiae 1443-1648. Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa. Arkeologiska undersökningar i Nådendal*. Kåkenhus -kirjat nro 1. Red. Kari Uotila, Hannele Lehtonen & Carita Tulkki. Turku.
- Litteratur:*

- Ahl, Eva 2003: "Den heliga Birgitta – profet eller politiker? Trender och tendenser inom den nordiska Birgittaforskningen", *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja* 2002. Red. Hannu Mustakallio. Helsinki.
- Ahl, Eva 2005: "Casa di Santa Brigida och Finland", *Roma IV. Villa Lanten Ystävien vuosikirja* 2005. Red. Eva Ahl. Helsinki.
- Baudou, Evert 2004: *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien: Stockholm.
- Biörnstrand, Margareta 1991: "Sigurd Curman i sökarljuset", *Kultur och miljövärd* 4/1991. RAÄ: Stockholm.
- Bohman, Stefan 1997: *Historia, museer och nationalism*. Carlssons: Stockholm.
- Fewster, Derek 2006: *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Studia Fennica Historica 11. SKS: Helsinki.
- Janson, Sverker 1991: "Sigurd Curman riksantikvarie. En tillbakablick", *Kultur och miljövärd* 4/1991. RAÄ: Stockholm.
- Hiekkanen, Markus 1993: "Den finska klostren under medeltiden: arkeologiskt och byggnadshistoriskt perspektiv", *Kirkearkeologi i Norden*. Hikuin 20. Højberg.
- Kriiska, Aivar & Lõugas, Lembi 2006: "Scientific Methods in Estonian Archaeology", *Archaeological Research in Estonia 1865-2005*. Estonian Archaeology 1. Eds. Valter Lang & Margot Laneman. Tartu University Press.
- Lang, Valter 2006: "The History of Archaeological Research (up to the late 1980s)", *Archaeological Research in Estonia 1865-2005*. Estonian Archaeology 1. Eds. Valter Lang & Margot Laneman. Tartu University Press.
- Lindaräng, Ingemar 2002: *Synen på Birgitta. En undersökning av några Birgittabiografier*. Föreningen Gamla Vadstena: Vadstena.
- Lindaräng, Ingemar 2005: *Ett jubileum i tiden. Birgittajubileet 2003 som historiebruk*. Linköpings universitet: Linköping.
- Lindgren, Liisa 2000: *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 782. Helsinki 2000.
- Lindgren, Torgny 1977: "Pirita. Länken mellan Vadstena och Västeuropas birgittinkloster". *Signum* 1/1977.
- Olai, Birgitta 2005: "Föreningen för Birgittamuseet i Vadstena 1906-1935 – Birgittamuseum med förhinder", *Kyrkohistorisk årsskrift* 2005. Red. Anders Jarlert. Svenska Kyrkohistoriska Föreningen: Malmö.
- Pettersson, Richard 2001: *Fädernesland och framtidsland. Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering*. Umeå universitet: Umeå.
- Rüssow, Erki, Valk, Heiki, Haak, Arvi, Pärn, Anton & Mäesalu, Ain 2006: "Medieval Archaeology of the European Context: Towns, Churches, Monasteries and Castles", *Archaeological Research in Estonia 1865-2005*. Estonian Archaeology 1. Eds. Valter Lang & Margot Laneman. Tartu University Press.
- Steinby, Torsten 1978: "Birgittavespern i Nådendal", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 53. Red. Torsten Steinby. SLS: Helsingfors.
- Tamm 1985: *Vanhaa Tallinnaa entistämässä*. Periodika: Tallinna.
- Tamm, Jaan 1993: "Om utforskningen av den materiella kulturen i Estlands kloster", *Kirkearkeologi i Norden*. Hikuin 20. Højberg.
- Valkeapää, Leena 1998: "Pitäjänkirkosta muinaismuistoksi – Suomen keskiaikaisten kivikirkkojen restaurointiin vaikuttaneet tekijät 1800-luvun loppupuolelta 1900-luvun alkuvuosikymmenille", *Ihmeiden peili*. Red. Susanna Niiranen & Marko Lamberg. Jyväskylä.
- Valkeapää, Leena 2000: *Pitäjänkirkosta kansallismuistiksi. Suomen keskiaikaisten kivikirkkojen restaurointi ja sen tausta vuosina 1870-1920*. SMYA 108. Helsinki.
- Zander, Ulf 1997: "Historia och identitetsbildning",

Historiedidaktik. Red. Christer Karlegård
& Klas-Göran Karlsson Lund.

supposition of an enforced Swedish colonial rule over
a nation at any time separable from the Swedish realm”
(Fewster 2006: 42-43.)

Nothänvisningar

¹ I ett tal på Baltiska festen i Sverige 17.4.1937 framhöll Curman följande gällande resandet av Narva-monumentet: ”Den dominerande episoden i det gångna årets svensk-baltiska förbindelser var väl måhända ... avtäckandet av de...t svenska minnes...märket på slagfältet vid Narva, en bister oktoberdag, där icke en gång det historiskt bekanta snögloppet saknades. Det karolinska bronslejonet står där icke som ett tecken på svensk imperialism utan som en tacksamhetens gård åt vad våra förfäder gjort för attskydda [sic] denna Västerlandets utpost.” (Koncept till tal 17.4.1937, Sigurd Curmans arkiv, vol. 57, ATA,RAÄ.)

² Som en kuriositet kan nämnas att bland deltagarna i Baltiska kursen år 1931 har fröken Ella Kivikoski suttit som Curmans dam vid en middag för ”Balterna”. (Placeringskarta, Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ, Stockholm, vol. 22.) Ytterligare utredningar av forskarnätverken mellan Sverige, Finland och Estland kunde ge intressanta synvinklar på arkeologins forskningshistoria under 1900-talet.

³ Artikeln omfattar endast en yttlig genomgång av det jämförande material som kommer att ingå i min licentiatavhandling om frågor kring de klosterforskningens historia i Finland.

⁴ Birgittas klosterregel stadfästes år 1370 under Augustinerregeln, eftersom nya regler sedan 1200-talet inte kunde stadfästas. (Se t. ex. Nyberg 1965: 43.)

⁵ Scenen är ett återkommande birgittinskt motiv, som bygger på Birgittas uppenbarelse av Kristi födelse. Uppenbarelsen tillkom under helgonets pilgrimsfärd till det Heliga Landet 1371-73. Den första konstnär som använt motivet var Niccoló di Tommaso, verksam i Neapel till 1373. (Se t.ex. Svanberg 2003: 201-213.)

⁶ Ett kloster av denna gren finns sedan år 2001 i Pirita.

⁷ En dekorativ adress hade även insänts av Finlands nationalmuseum 10.6.1945 (Aarne Äyräpää, Nils Cleve, Ville Luho och Sakari Pälsi), vari man tackade för gåvorna under kriget: 15 kg te, 5 kg kakao och socker till museet. (Sigurd Curmans arkiv, vol. 9i, ATA; RAÄ.)

⁸ Som tidigare nämnts, var professor Nerman verksam i Dorpat 1923-1925. Han anordnade 1925 en en månad lång kurs i konservering under ledning av den svenska konservatorn E. Söderling. (Kriiska & Lõugas 2006: 273.)

⁹ Jfr till begreppet ”*suomalaisuus*”, som har behandlats av Derek Fewster i förhållande till konstruktionen av en nationell, ”finsk” forntid. ”Finnishness” (*suomalaisuus*) och ”the image of Finland” (*Suomi-kuva*) är begrepp om vilka Fewster anser följande: ”...emphasize the uniqueness of Finnish history and hold definite positive values, the following two epitomize the nationalist

Eva Ahl
Fil.mag.,
eva.ahl@helsinki.fi

Forskningen har understötts av Nylands Nation vid Helsingfors universitet, Svenska Litteratursällskapet i Finland samt Kulturfonden för Sverige och Finland. Ett varmt tack till Juhan Kreem och Aivar Kriiska för arkivhjälp i Tallinn.

Museovirasto ja kirkkoarkeologia

Mikko Härö

Aluksi

Museovirastolta pyydettiin puheenvuoro SKASin joulukuussa 2005 järjestämään seminaariin Kirkkoarkeologia nyt! Tavoitteenamme oli kertoa, miten suhtaudumme kirkkojen arkeologiseen kulttuuriperintöön; mistä lähtökohdista, millaisissa hankkeissa ja millä tavoitteilla pyrimme toimimaan.

Teksti perustuu seminaarin esitykseen, joka oli Marianna Niukkasen, Elisa Heikkilän, Sakari Mentun ja kirjoittajan yhteisesti valmisteleva. Tekstin jäsenystä on hieman muutettu seminaariesityksestä, ja mukana on jokunen kommentti Markus Hiekkasen tekstiin SKASin numerossa 3/2006.

Lähtökohtia

Museoviraston, seurakuntien, tuomiokapitulien ja Kirkkohallituksen yhteistyö ja yhteydenpito perustuu kirkkolakiin. Lakihan suojelee automaattisesti itsenäisyyden aikaa vanhemmat kirkolliset rakennukset ja mahdollistaa myös uudempien kirkkojen erityisen suojelun. Vuoden 2007 alusta on ortodoksisen kirkon osalta voimassa sama säännöstö. Kirkkojen arkeologisen kulttuuriperinnön osalta lähtökohtana on tietenkin muinaismuistolaki.

Museoviraston rakennushistorian osaston (RHO) kirkkoihin liittyvän toiminnan painopiste on kirkkojen korjausten ja restaurointien ohjaamisessa ja seuraamisessa. Viraston arkkitehdeistä vain yksi hoitaa kirkkoja kutakuinkin päätyönään. Kohteiden luonteesta riippuen hankkeissa saattaa olla mukana myös muita arkkitehteja, konservattori ja tutkija. Osastolla on yksi ns. kirkkotutkija (taidehistorioitsija) ja rakennushistorian osaston ainoa vakinainen arkeologi kykenee seuraamaan kirkkojen arkeologisia kysymyksiä vain osana muuta muinaisjäännöksiin liittyvää työtänsä.

Museovirasto ja osin maakuntamuseotkin ottavat kaavoituksen yhteydessä kantaa kirkkoihin ja niiden lähiympäristöihin. Kaavoitus on tärkeää myös arkeologisten intressien ennakoinnille. Kirkkojen dokumentointia toteutetaan virastossa mittausdokumentoinnilla, valokuvaamalla ja erillishankkeina, kaikkia niitäkin muun dokumentointityön puristuksessa. Viime vuosina Tyrvään kirkon ja Porvoon tuomiokirkon tuhoja seuranneet restauroinnit ovat vaatineet runsaasti huomiota ja aktiivista osallistumista korjaushankkeiden valmisteluun dokumentointineen, yhteistyössä lukuisten muiden tahojen kanssa. Uudempien kirkkojen suojeluluettelo on äskettäin ilmestynyt julkaisuna.

Kirkkoarkeologian toimijat

Rakennushistorian osasto on Museovirastossa ensisijainen arkeologinen toimija kirkollisissa kohteissa. RHO on mahdollisuuksien mukaan ohjannut tutkimuksia myös maakuntamuseoille ja konsulteille. Yliopistot, ainakin Turku ja Oulu ovat olleet aktiivisia tälläkin arkeologian alueella. Viime vuosina esillä olleita, eri toimijoiden eri syistä tutkimia kohteita ovat olleet mm. Naantalın luostarikirikko, Hämeenkosken ja Pälkäneen kirkonrauniot, Oulun tuomiokirkko, Nokian kartanon kappelinpaikka ja ortodoksikalmistot.

Tutkimuksellisista lähtökohdista tehdyt kaivaukset ja inventoinnit ovat olleet muiden kuin RHO:n toteuttamia. Virasto siis tekee tai teettää pelastuskaivauksia sekä kirkkojen restaurointeihin liittyviä dokumentointeja ja tutkimuksia. Museoviraston rooli arkeologisena toimijana ja ylipäänsä tutkimusorganisaationa kirkoissa on suhteellisesti vähäisempi kuin aiempien suurten restaurointien ja korjausten kaudella.

Muinaismuistolain soveltaminen

Muinaismuistolaissa ei ole muinaisjäänöksille aikarajoja. Museovirasto ei ole vielä antanut yksiselitteistä tulkintaohjetta kirkkoihin liittyvistä arkeologisista intresseistä. Kirkollisten rakennusten suojelussa, dokumentoinnissa ja tutkimuksessa toimitaan arkeologisen aineiston osalta samoin periaattein kuin muidenkin muinaisjäänösten kohdalla.

Raja kirkkojen arkeologisen ja muun dokumentoinnin välillä on sekin liukuva. Arkeologinen tarkastelutapa on hyödyllinen hyvinkin nuorissa kohteissa, vaikka se ei perustuisikaan muinaismuistolakiin. Lakiin perustuva intressi ulottuu ainakin 1700-luvulle asti ja tapausittain lähemmäksikin nykyhetkeä, erityisesti jos muista lähteistä

ei saada yhtä relevanttia tietoa kuin arkeologisilla menetelmillä. Niinpä 1800-luvulla palaneiden puukirkkojen paikat ovat olleet tutkimuskohteina mm. Jyväskylän Cygnaeuksenpuistossa ja Mikkelin Kirkkopuistossa. RHO:n näkemys vastaa ymmärtääkseni hyvin Hiekkasen esittämiä käsityksiä.

Viraston 2003 julkaisemassa ja seurakunnille jaetussa oppaassa *Kirkkojen hoito ja restaurointi* on kerrottu kirkoista ja niiden lähiympäristöstä muinaismuistolain kannalta sekä annettu ohjeita mm. yhteydenpidosta Museovirastoon. Hautamuistomerkeillekin on oma oppaansa. Valmisteilla olevassa, kaikki historiallisen ajan muinaisjäänökset kattavassa oppaassa on oma lukunsa kirkollisista muinaisjäänöksistä.

Yleistavoitteena on, että kirkollisiin, kuten muihinkin muinaisjäänöksiin kajotaan mahdollisimman vähän. Kirkot rakenteineen, kulttuurikerroksineen ja ympäristöineen ovat ensi sijassa suojelukohteita. Kajoaminen on minimoitava ja samalla dokumentoitava riittävästi. Arkeologisen dokumentoinnin tarve, taso, menetelmät, vastuutahot (rahoittaja) ja toteuttaja ratkaistaan tapausittain. Tietoa hankkeista kaivattaisiin tietysti hyvissä ajoin, mutta niin ei aina käy.

Seurakuntien asema tutkimusten rahoittajina ei poikkea muista rakennuttajista. Niiden kustantama arkeologinen dokumentointi sovitetaan yhdessä sopien hankkeiden kokoon, luonteeseen ja vaikutuksiin. Tehtävä ei ole aina yksinkertainen. Millä oletuksilla ja kysymyksenasetteluilla dokumentointia ja tutkimuksia olisi tehtävä? Miten uskottavia, kattavia tai tarkkoja aiemmattiedot ovat? Mille tasolle valvonnan ja dokumentoinnin taso halutaan? Onko osaavia tutkijoita saatavilla? Voidaankovälittää laajatarkeologiset seurannat tai tutkimukset? Halutaanko säilyttää vai halutaanko tutkia? Dokumentointia ei puhtaasta tutkimusintressistä laajenneta hankkeen tarpeita laajemmaksi, ellei asiasta

Hattulan kirkko on jälleen ajankohtainen restaurointi- ja tutkimuskohde.

Kuva G. Haggrén 1993.

muuta sovita. Seurakuntien voimavarat ovat tavallisesti hyvin rajalliset.

Kirkkoarkeologian näkökulmia ja tavoitteita

Museovirasto on pyrkinyt eroon aiemmille vuosikymmenille leimallisesta rakenteiden paljastamiseen ja dokumentointiin keskittyneestä tarkastelutavasta. Kirkkojen rakenteet, kulttuurikerrokset, irtain löytöaines ja esimerkiksi luonnontieteellinen aineisto muodostavat meillekin kokonaisuuden.

Arkeologiakin on toisaalta vain näkökulma muiden joukossa. Monialaiset ja monitieteiset dokumentointi- ja tutkimuskäytännöt ovat tavoittelemisen arvoisia, joskin usein liian haastavia toteutettaviksi ainakaan pelastuskaivauksina. Rakennusarkeologian yhteydessä tavoitteena on oltava eri osaamisalueita yhdistävä, myös arkkitehtien ja konservattoreiden ammattitaitoa hyödyntävä kokonaisnäkemys kirkkojen rakenteista ja rakennustavoista. Kunkin erityisalan välttämätön kytkeminen kirkkojen muuhun tutkimukseen ja dokumentointiin ei kuitenkaan aina toteudu parhaalla tavalla.

Museovirastossakin pyritään muistamaan kirkonpaikkojen varhaisemmat kulttuurikerrokset sekä muut kuin kirkkoihin liittyvät jäänteet, kirkot asutushistoriallisissa

yhteyksissään. Käytössä olevien kirkkojen ohella on turvattava käytöstä jääneet historialliset kirkon- ja kappelinpaikat, samoin käytössä olevat ja käytöstä jääneet kirkkomaat ja hautausmaat.

Hautaukset ovat yllättävän heterogeeninen kohdejoukko rutto- ja kolerahautausmaineen, hautausmaasaarineen, ortodoksikalmitoimeen, ym. Tutkimuskohteina ne ovat monialaisia, oman huomionsa vaativat tai vaatisivat mm. kansatiede, uskontotiede, antropologia, lääketiede ja tekstiilitutkimus.

Arkeologisia tilanteita Museoviraston työssä

Arkeologinen intressi tulee usein esille hautausmaiden laajennuksissa ja uusimisissa. Ratkaisevaa on usein se, onko kirkkojen ja niiden lähiympäristön kaavoituksessa huomattu pitää silmällä myös muinaisjäännösten tarpeita.

Museovirasto pitää tavoiteltavana koekaivausten toteuttamista mahdollisimman varhain. Aina ei ole helppoa arvioida, ei ainakaan kiireessä, koska koekaivauksia tarvitaan. Vaatiiko asia arkistoihin sukeltamista vai riittääkö mahdollinen aiempi tutkimus? Miten laajalla alueella koetutkimuksia tarvitaan?

Niin koetutkimusten kuin muun arkeologisen tutkimuksen harkinta edellyttää kunkin paikan historian ja topografisten yhteyksien hyvää tuntemusta. Etenkään keskiaikaisten jäännösten olemassaolo ei aina ole jäljitettävissä mistään lähteistä. Myös kohteiden aiempi tutkimushistoria on syytä tuntea. Hiekkasen artikkelin (s. 45, 48) ehdotukset kelpaavat ainakin lähtökohdaksi kirkkojen arkeologisen säilyneisyyden ja potentiaalain järjestelmälliselle analyysille, jos (tai kun?) sellaiseen löytyy voimavaroja.

Kirkkojen salaojitukset, kirkkomaiden putki- ja muut kaivutyöt ovat tavallisin lähtökohta yksityiskohtaisemmalle arkeologiselle seurannalle ja dokumentoinnille. Ne ovat hankkeina usein pienialaisia, dokumentoinnin ja tutkimuksen näkökulmasta epätarkoitukseenmukaisesti rajautuvia. Niissä pyritään kuitenkin havaintoihin esimerkiksi hautakappeliin paikoista, vanhempien kirkkojen sijainnista, kirkkomaiden aidoista, tapulien ja porttihuoneiden jäännöksistä ja rautakautisistakin ilmiöistä.

Kirkkojen salaojitusten rakentaminen tai uusiminen mahdollistaa ja myös edellyttää rakennusten sokkeleiden ja niihin liittyvien maakerrosten dokumentointia. Näissä kohdissa saattaa olla kulttuurikerroksia ja jälkiä kirkon rakennusvaiheista. Rakennusarkeologinen dokumentointi kohdistuu mm. laasti- ja rakennusjätekerrokseen, palokerrokseen tai rakenteiden saumoihin.

Kirkon sisäpuolisissa korjauksissa ja muutoksissa Museovirasto kiinnittää huomiota lattianalusiin, perustusten vierustoihin sekä muihin muureihin ja rakenteisiin, kuten pääalttarin ja sivualttarien perustuksiin, hautauksiin sekä erilaiseen esineistöön. Lattianalusiin ja rakenteisiin kajoamista olisi vältettävä mahdollisimman pitkälle. Niihin on aihetta kajota vain, jos rakennuksen teknisen kunnon takia laajoja korjauksia ei kyetä välttämään.

Kehittämismahdollisuuksia

Museovirastonkin etujen mukaista on kirkollisen kulttuuriperintöön liittyvien arkeologisten intressien ja tutkimuskysymysten täsmentäminen ja selkeyttäminen. Valmisteilla oleva historiallisten muinaisjäännösten opas auttaa jo asiaa.

Virastolla ei ole erityistä kirkkoarkeologista tutkimus- tai toimintaohjelmaa. Sen puuttuminen ei johdu ymmärtämättömyydestä tai halun puutteesta, vaan voimavarojen rajallisuudesta. Virasto ei tietenkään tahtoen marginalisoi kirkkojen tutkimusta tai kirkkoarkeologiaa, vaikka Markus Hiekkänen näin näyttää ajattelevankin.

Omien voimavarojemme ollessa rajallisia on kenttää vapaana kaikille toimia, eikä RHO:n tavoitteena ole tutkimuksen rajoittaminen tai omien aineistojensa sulkeminen. Mikäli muualla on tarvetta tai halua kehittää alan tutkimusta myös Museoviraston kanssa, olemme siihen valmiita.

Toiveena seurakuntien suuntaan on, että arkeologistakin toimintaa kyettäisiin ennakoimaan nykyistä paremmin. Se on mahdollista ainoastaan, jos seurakunnat ovat ajoissa yhteydessä Museovirastoon.

*Mikko Härö
Yli-intendentti
mikko.haro@nba.fi
Museovirasto, Rakennushistorian osasto
PL 169
00511 Helsinki*

Museoviraston rakennushistorian osaston kenttättyöt vuonna 2007

Marianna Niukkanen

Alkaneesta kenttättyökaudesta on tulossa ainakin historiallisen ajan tutkimusten osalta poikkeuksellisen vilkas. Rakennus-historian osaston hankkeissa on mukana runsaasti inventointeja, jotka kattavat sekä pitkiä, Etelä-Suomea halkovia maakaasuputkilinjoja että kokonaisia kuntia. Lisäksi 2000-luvun alussa tehtyjä kaupunkiarkeologisia inventointeja täydennetään Vanhan Porvoon ja Ruotsinsalmen linnoituskaupungin (Kotkan) inventoinneilla. Tutkimusten joukossa on myös erilaisten rakennushankkeiden vuoksi tehtäviä koe- ja pelastuskaivauksia. Monet hankkeet sijoittuvat Espooseen, Ouluun ja Kotkaan, mikä kertoo paljonnäiden kaupunkien maankäyttövolyymistä. TE-keskusten rahoittamat, restau-rointihankkeisiin liittyvät tutkimus-kaivaukset jatkuvat ainakin Loviisassa ja Kukonharjun kanavalla.

Listassa ovat mukana 11.4.2007 mennessä varmistuneet hankkeet sekä myönnetty tutkimusluvut.

Espoo, Espoonkartano, Holken

Mahdollisen kylätonttialueen koekaivaus

Kenttättyöaika: 21.-25.5.2007

Kaivaustenjohtaja: Georg Haggrén

Tilaaaja: Pohjolan Kiinteistökehitys Oy

Kuvaus:

Espoonkartanon koillispuoliselle Holkenin alueelle suunnitellaan asuinalueen kaavoittamista. On mahdollista, että Espobyn keskiaikainen kylätontti ulottuu ko. alueelle.

Espoo, Nupurinkartano

Kylätontin koekaivaus

Kenttättyöaika: elokuu

Kaivaustenjohtaja: Veli-Pekka Suhonen

Tilaaaja: Lomayhtymä Ry

Kuvaus:

Nupurin kartanon pohjoispuolelle ollaan kaavoittamassa uutta asuinalueita, ja koekaivauksilla selvitetään, ulottuuko Nupurbölen kylän tontti ko. alueelle.

Espoo, Tersmedenin puisto (Albergan kartano)

Puiston koekaivaukset

Kenttättyöaika: elokuu

Kaivaustenjohtaja: Veli-Pekka Suhonen

Tilaaaja: Uudenmaan tiepiiri ja Espoon kaupunki

Kuvaus:

Kaistale Albergin kartanon 1700-luvun paikkaan liittyvästä terassipuiston länsireunasta tulee jäämään Kehä I:n lisäkaistan alle. Alueella tutkitaan rakennuksen pohjaa sekä puistoon mahdollisesti liittynyttä lampea. Lisäksi tehdään koekaivaus vanhan puistokäytävän kohdalla kevyenliikenteenväylän rakentamissuunnitelman vuoksi.

Hämeenlinna - Kalvola - Lempäälä

Maakaasuputkilinjan inventointi

Kenttättyöaika: toukokuu

Inventoijat: Jouni Taivainen (RHO) ja

Kreetta Lesell (AO)

Tilaaaja: Gasum Oy

Kuvaus:

Maakaasuputkilinjalla tehdään AO:n ja RHO:n yhteishankkeena esihistoriallisten ja historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointia ja tunnettujen esihistoriallisten kohteiden koekuopitusta.

Ilomantsi, Mekrijärvi, Sissola

Salaojitusyön arkeologinen valvonta

Kenttätyöaika: 21.-25.5.2007

Kaivaustenjohtaja: Veli-Pekka Suhonen

Rahoittaja: Museovirasto

Kuvaus:

Museoviraston omistaman, 1400-luvulle periytyvän Sissolan tilan ympärille tehtävien salaojien kaivaminen valvotaan arkeologisesti.

Kokkola, ns. Niemen tontti (1-9-21)

Kaupunkiarkeologinen koekaivaus

Kenttätyöaika: 28.5.-8.6.2007

Kaivaustenjohtaja: Titta Kallio

Tilaaaja: Skanska Kodit Oy

Kuvaus:

Isokadun ja Itäisen kirkkokadun väliselle tontille suunnitellaan kahden kerrostalon ja liiketilarakennuksen rakentamista. Tontin läntinen puolisko, joka on tällä hetkellä pysäköintialueena, on Museoviraston vuonna 2000 tekemässä Kokkolan kaupunkiarkeologisessa inventoinnissa luokiteltu alueeksi, jolla 1600- ja 1700-lukujen kaupunkiarkeologiset kerrostumat ovat todennäköisesti säilyneet.

Kotka, Datariinan tontti

Ruotsinsalmen merisairaalan paikan kaivaus

Kenttätyöaika: kesäkuu

Kaivaustenjohtaja: Andreas Koivisto

Tilaaaja: Kotkan kaupunki

Kuvaus:

1700- ja 1800-lukujen vaihteessa toimineen Ruotsinsalmen merisairaalan paikalla jatketaan vuonna 2006 tehtyjä kaivauksia ennen rakennustöiden aloittamista.

Kotka, Fort Katariina

Linnoituksen sisäpuolen koekaivaus

Kenttätyöaika: toukokuu

Kaivaustenjohtaja: Riikka Väisänen ja

Ulrika Kögäs

Tilaaaja: Oy Shell Ab

Kuvaus:

Koekaivaus on jatkoa viime vuonna tehdyille linnoituksen arkeologiselle kartoitukselle.

Hankkeen tavoitteena on öljysatama-alueella olleen linnoituksen kunnostaminen.

Kotka, Kotkansaari

Kaupunkiarkeologinen inventointi

Inventoija: Päivi Hakanpää

Tilaaaja: Kotkan kaupunki

Kuvaus:

Ruotsinsalmen linnoituskaupungin alueen kaupunkiarkeologisen inventoinnin tavoitteena on osoittaa kartta-analyysin ja muiden lähteiden perusteella Kotkan keskustasta ne alueet, joissa on säilynyt muinaismuistolain rauhoittamia kiinteitä muinaisjäännöksiä.

Kotka ja Pyhtää

Historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi

Kenttätyöaika: huhti-toukokuu, elokuu

Inventoijat: Katja Vuoristo (asutushistoria)

ja John Lagerstedt (sotahistoria)

Rahoittaja: EU, kunnat, Kymenlaakson

tiepiiri, Museovirasto

Kuvaus:

Kotkan ja Pyhtään historiallisen ajan muinaisjäännökset inventoidaan mantereella ja saaristossa. Hanke jakautuu sotahistoriallisten muinaisjäännösten inventointiin 1700-luvulta toiseen maailmansodan aikaisiin asti sekä asutus- ja elinkeinohistoriallisten kohteiden inventointiin. Hanke on Etelä-Kymenlaakson inventointihankkeen osaprojekti. Hankkeeseen sisältyy myös Virolahden ja Miehikkälän esihistoriallisten

Skas 1-2007

ja historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi erillisenä osaprojektina (Johanna Enqvist / AO).

Loviisa, Loviisan maalinnoitus, bastioni Rosen

Tutkimuskaivaus

Kaivaustenjohtaja: Veli-Pekka Suhonen

Rahoittaja: Uudenmaan TE-keskus

Kuvaus:

Viime vuonna aloitettuja tutkimuskaivauksia jatketaan bastioni Rosenissa restaurointitöihin liittyen.

Mäntsälä - Siuntio

Maakaasuputkilinjan inventointi

Kenttätyöaika: toukokuu

Inventoija: Esa Mikkola

Tilaaaja: Gasum Oy

Kuvaus:

Linjalta inventoidaan historiallisen ajan muinaisjäännökset. Esihistorialliset kohteet inventoidaan erillisenä hankkeena.

Oulu, Kaupunginoja (väli Torikatu - suisto)

Kunnostustyömaan arkeologinen valvonta, vaihe 1

Tutkimusvuosi:

Kenttätyöaika: tammi-maaliskuu

Kaivaustenjohtaja: Marika Hyttinen

Tilaaaja: Oulun kaupungin tekninen keskus

Kuvaus:

Oulun kaupunki ryhtyi joulukuussa 2006 kunnostamaan Kaupunginojaa välillä Torikatu – suisto. Väli Kirkkokatu – Torikatu kunnostettiin talvella 2002/2003. Työt käsittävät mm. ojan ruoppauksen ja reunojen kunnostamisen, Pokkisen padon uusimisen ja talvijuokсутusputken rakentamisen, uuden sillan rakentamisen Pokkisenpuistoon sekä Pokkisenpuistossa tehtäviä johtosiirtoja. Kaupunginojan kuivattamiseksi kaivetaan Pokkisenpuistoon työaikainen avo-oja. Alueella on sijainnut ranta-asutusta ja ranta-

aittoja 1600- ja 1700-luvuilla.

Oulu, Kaupunginoja (Pokkisenpuisto)

Kunnostustyömaan arkeologinen valvonta, vaihe 2

Kenttätyöaika: toukokuu

Kaivaustenjohtaja: Marika Hyttinen

Tilaaaja: Oulun Vesi

Kuvaus:

Ks. edellä.

Oulu, Lyseon lukion piha

Kaupunkiarkeologinen koekaivaus

Kenttätyöaika: 27.4.-21.5.2007

Kaivaustenjohtaja: Titta Kallio

Tilaaaja: Oulun kaupungin tilapalvelut

Kuvaus:

Lyseon pihan pohjoisosassa tehdään koekaivaus pysäköintialueen parannussuunnitelman vuoksi. Alueella on sijainnut katuja ja tontteja 1600- ja 1700-luvuilla. Kaivaus tehdään yhteistyössä Lyseon lukion kanssa.

Oulu, Virastotalo

Kaupunkiarkeologinen kaivaus

Kenttätyöaika: 16.4.-11.5.2007

Kaivaustenjohtaja: Teija Oikarinen

Tilaaaja: Oulun kaupungin tilapalvelut

Kuvaus:

Oulun tulevan virastotalon rakennuspaikalla jatketaan vuosina 2004 ja 2006 tehtyjä kaivauksia kuukauden ajan ennen rakennustöiden aloittamista. Korttelissa on sijainnut 1600- ja 1700-luvuilla lampi, jonka rannoilla on ollut asutusta. Kaivauksissa on löytynyt hyvin säilyneitä puurakenteita, joita otetaan esiin laajemmalla alueella.

Porvoo, Tuomiokirkon kirkkomaa

Putki- ja kaapelikaivantojen arkeologinen valvonta

Kenttätyöaika: elokuu

Valvojat: Riikka Väisänen ja Ulrika Köngäs

Tilaja: Porvoon seurakuntayhtymä

Porvoo, Vanha Porvoo

Kaupunkiarkeologinen inventointi

Inventoija: Päivi Hakanpää

Tilaja: Porvoon kaupunki

Kuvaus:

Porvoon kaupunkiarkeologisen inventoinnin tavoitteena on osoittaa kartta-analyysin ja muiden lähteiden perusteella Vanhasta Porvoosta ne alueet, joissa on säilynyt muinaismuistolain rauhoittamia kaupunkiarkeologisia kerrostumia keskiajalta 1700-luvulle.

Ruokolahti ja Puumala, Kukonharjun kanava

Yleisökaivaus

Kenttätyöaika: heinäkuu

Kaivaustenjohtaja: Veli-Pekka Suhonen

Tilaja: Kaakkois-Suomen ja Etelä-Savon

TE-keskukset

Kuvaus:

Yleisökaivauksissa tutkitaan ns. Kauppiaan talon pohjaa kanavan länsirannalla sekä itärannalla olevaa kuoppa-aluetta.

Sipoo

Historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi

Kenttätyöaika: 16.4.-11.5.2007

Inventoijat: Veli-Pekka Suhonen ja Andreas

Koivisto

Tilaja: Sipoon kunta

Kuvaus:

Sipoon kunnan manneralueen historiallisen ajan muinaisjäännökset inventoidaan yleiskaavoitukseen liittyen. Inventointi painottuu keskiaikaisiin kylätontteihin.

Myönnetyt tutkimusluvut:

Espoo, Mankbyn ja Espobyn kylätontit

Intensiivi-inventointi ja koekaivaukset

Kenttätyöaika: 23.4.-31.5.2007

Tutkimuslaitos: Espoon kaupunginmuseo ja Helsingin yliopiston arkeologian oppiaine
Kaivaustenjohtaja: Georg Haggrén

Oulu, Pikisaari

Pikiruukin paikan kaivaukset (opetuskaivaus)

Kenttätyöaika: 14.-25.5.2007

Tutkimuslaitos: Oulun yliopiston arkeologian laboratorio

Kaivaustenjohtaja: Timo Ylimaunu

Marianna Niukkanen

marianna.niukkanen@nba.fi

Museovirasto, Rakennushistorian osasto

PL 169

00511 Helsinki

Kristinuskon tie Suomeen

Vastaus Unto Salon avoimeen kirjeeseen (SKAS 2006/3)

Knut Drake

Hyvä Unto,

laajan arkeologian ja kielitieteen asiantuntemuksesi pohjalta olet laatinut tutkimuksen *Kristilliset kuvat, symbolit ja ornamentit Suomen rautakauden löydöissä*, josta tähän lehteen kirjoitin arvostelun (SKAS 2006/2). Totesin että tämän tutkimuksen ansiosta meillä nyt on käytettävissä arvokasta tietoa jokseenkin kaikista rautakauden esineistä, joilla voi olla yhteyttä kristilliseen uskontoon. Joittenkin symbolien tulkinnoista voi olla eri mieltä, mutta kokonaisuuden kannalta sillä ei ole merkitystä. Tutkimuksesi luo hyvän pohjan Suomen varhaisen kristillisaiheisen muotokielen tutkimiseen vastaisuudessa.

Ainoa asia johon minulla oli huomauttamista on loppulauseesi, jossa toteat että tämä laaja kristillisperäinen esineistö yhdessä varhaisiin muinaisvenäjistä tullessiin lainasanoihin ”kiistattomasti” todistavat, että kristinuskon vuoden 800 vaiheella on tullut Suomeen idästä ja että se sitten 1000-luvulta lähtien on saanut väistyä lännestä tulevan Rooman

kirkon paineen vuoksi. Tämän mielipiteeni esittämiseen olet voimakkaasti reagoinut (SKAS 2006/3).

Nykytietojemme mukaan kristinuskon ei ole voinut tulla idästä Suomeen 800-luvulla. Venäläisten kansojen kristillistäminen lähti Kiovasta liikkeelle 900-luvulla ja Novgorodista tuli piispanistuin 1000-luvun puolella, mutta Karjalaan asti ortodoksisuus levittäytyi vasta 1200-luvun loppupuolella. Bysantin alueelta on, kuten sinä olet osoittanut, jo varhain tullut kristillisaiheisia esineitä Suomeen, ilmeisesti venäläisten kauppiaitten välityksellä, mutta nämä olivat tuskin kristittyjä ja vielä vähemmän lähetysohjelmoijia.

Varhain on myös suomen kieleen muinaisvenäjistä tullut muutama kristinuskoon liittyvä sana, mikä varmaan on mielenkiintoinen ongelma kielitieteilijöille, mutta muinaisten suomalaisten uskonnosta asia ei kerro mitään. Samoja sanoja lainattiin silloin myös viron kieleen, mutta Liivinmaan alueelta ei ole mitään

todistuksia novgorodilaisten käännytystyöstä esihistorialliseen aikaan löytynyt.

Yhtä vähän uskottavaa on että Suomessa 1000-luvulla oli Bysantin alaisia seurakuntia, mutta tuskin olisi ongelmia syntynyt jos niitä sittenkin olisi perustettu, sillä vuoteen 1054 kristillinen kirkko oli yhtenäinen. Hyvä yhteisymmärrys Rooman ja Novgorodin välillä säilyi pitkäksi aikaa tämän vuoden jälkeenkin. Novgorodissa oli katolinen kirkko ja Visbyssä ortodoksinen. Tuskin Suomessakaan olisi kirkkokuntien välillä mitään ristiriitaa syntynyt. Poliittiset erimielisyydet Ruotsin ja Novgorodin välillä ovat aivan eri asia, mutta ne kuuluvatkin vasta 1200-luvun historiaan.

Bysantilla ja Roomalla oli täysin erilainen strategia uskonnon levittämisen suhteen. Poliitiikka, kauppa ja sodankäynti olivat idässä valtion asioita ja kirkko huolehti yksinomaan kansojen käännättämisestä kristinuskoon. Lännessä huolehtivat sen sijaan kirkolliset ja maalliset vallanpitäjät yhteistuumiin yhteiskunnallisista muutoksista. Monet 1000-luvun piispat olivat samalla sotapäälliköitä ja keskiajan loppuun saakka he olivat valtaneuvostojen johtavia jäseniä. Tämän vuoksi Pohjoismaitten kääntymisen kristinuskoon tapahtui maallisen vallan ja katolisen kirkon yhteistoiminnan kautta. Näin Tanska kristillistyi 1000-luvun kuluessa ja Ruotsi 1100-luvulla. Liivinmaalla käännättäminen alkoi 1180-luvulla, mutta siellä asiasta huolehtivat saksalaiset piispat, ritarit ja kauppiat.

Suomi kristillistyi sitä mukaa, kun eri maakunnat siirtyivät Ruotsin kuninkaan alaisuuteen. Kuinka ja milloin tämä tapahtui, on yksi Suomen historian tutkimuksen suuria kiistakysymyksiä, mutta asiakirjojen perusteella tiedämme, että maastamme löytyi piispa ja joitakin seurakuntia 1220-

luvulla. Perimätiedon ja arkeologisten tutkimustulosten perusteella on kuitenkin ilmeistä, että kansan käännättäminen uuteen uskoon oli jo 1100-luvun puolivälissä alkanut. Aivan eri asia on sitten, että suomalaiset, niin kuin Pohjolan muutkin kansat, olivat melkein tuhannen vuoden aikana olleet kosketuksissa kristikunnan kanssa ja ottaneet vastaan kulttuurivaikutteita sekä idästä että lännestä. Kristityiksi he tulivat vasta, kun heidät liitettiin Rooman kirkon hierarkkiseen järjestelmään.

Esittämäsi ajatus kristinuskon varhaisesta juurtumisesta Suomeen on rohkea hypoteesi, mutta se on täysin ristiriidassa sen kanssa, mitä me tällä hetkellä tiedämme historian kulusta. Jos uudet tutkimukset kuitenkin osoittaisivat, että kristinuskon leviäminen Itä- ja Pohjois-Eurooppaan on tapahtunut toisella tavalla kuin nyt uskotaan, niin mielipiteestäsi voisi tulla vakavasti otettava historian tulkinnan vaihtoehto.

Ystävällisin terveisin,

Knut Drake

Rätiälänkatu 20 C 21, 20810 Turku

knut.drake@abo.fi

Pohdintaa Dick Harrisonin Slaveri-kirjan ja Suomen keskiaikaisen orjuuden tiimoilta

V.-P. Suhonen

Johdanto

Jos on jo ehtinyt lukea äskettäin ilmestyneen Dick Harrisonin tiiliskiven paksuisen kirjan ”Gud vill det”, voi alkaa pönttäämään hänen uutta vähintään yhtä paksua ja ehkäpä jopa yhtä mielenkiintoista opustaan ”Slaveri”. Dick Harrisonin kunnianhimoisena päämääränä on tuoreimmassa kirjassaan kertoa orjuuden maailman historia ammoisista ajoista renessanssiin saakka, ja sen hän kieltämättä tekeekin. Aihe on kuitenkin niin laaja, että teos kelluu pakostakin vain orjuuden pintavesissä. Harrison ei yksinkertaisesti pysty edes näin monisivuisessa (= 575 s.) kirjassa sukeltamaan kuin paikoin asian ytimeen. Lisäksi teoksessa on turhan paljon hänelle tyypillistä snobbaillua, joka parhaimmillaan herättää ajatuksia, mutta pahimmillaan lähentelee päämäärätöntä älyllistä jaarittelua, jossa punainen lanka välillä katoaa, mutta löytyy sitten lopulta kuitenkin.

Dick Harrisonin kirjoitustahti on ollut poikkeuksellisen kova ja se on hänen viimeisissä teoksissaan alkanut pikku hiljaa näkyä yhä selvemmin ja selvemmin. Dick Harrison on tullut tunnetuksi lennokkaana kirjoittajana, jonka teokset ovat nostaneet jo sinänsä kiinnostavan faktatiedon sivussa esiin historian eriskummallisuuksia. Teoksille on ollut tunnusomaista omintakeinen mutta samalla jollain tavalla lämmin huumori. Nyt tästä vanhasta Dick Harrisonista on jäljellä pelkkiä häiviä siroteltuna sinne tänne pitkä kirjaa. Teos on toki aikamoinen

faktapaketti, mutta siinäpä se. Omaperäisyys on katoamassa ja tavanomaisuus tulossa. Kaikkein pahinta vanhan Dick-fanin kannalta on kuitenkin se, että asiat ovat koko ajan menossa huonompaan suuntaan. Kirjan nelossivulta nimittäin ilmenee, että tietojen tarkistamiseen on palkattu erikseen pari ihmistä.

Orjuus tuo 1970-luvun lapselle väistämättä mieleen amerikkalaisen tv-sarjan Juuret. Dick Harrisonin vyörytyksessä sarjan päähenkilö Kunta Kinte kuitenkin unohtuu varsin pian. Samalla jotain jää kuitenkin hampaan koloon. Dick Harrisonin Slaveri-kirjassa ei juuri paneuduta siihen, mikä allekirjoittanutta eniten kiinnostaa eli keskiaikaisen Ruotsin orjuuteen. Dick Harrison tosin tarjoaa lukuvinkkinä muutamia mainioita aiheeseen liittyviä ruotsalaisia tutkimuksia. Joka tapauksessa lienee turha mainita, etteivät Ruotsin valtakunnan itäosan orjat ole päässeet mukaan Dick Harrisonin teokseen. Tämä puute herätti uteliaisuuden ja siitä seurauksena seuraavat Suomen keskiaikaista orjuutta käsittelevät kappaleet.

Orjuuden määritelmästä

Dick Harrison luettelee kirjassaan kolme yleisesti käytettyä orjuuden määritelmää: 1) Orja ei ole ihminen, vaan myytävissä ja ostettavissa oleva tavara, jolla ei ole oikeutta itseensä; 2) Orja on vieras, jolla ei ole mitään asemaa perheisiin perustuvassa sosiaalisessa verkostossa ja 3) Ihmisestä tulee orja pakolla

ja väkivallan uhan alla. Harrison suhtautuu määritelmiin terveen kriittisesti ja tuo selkeästi ilmi sen, etteivät ne selitä kattavasti orjuutta. Harrison esittää useita erinomaisia ja ajatuksia herättäviä esimerkkejä määritelmien heikkouksista.¹ Harrisonin ajatuskulkua jatkettaessa päädytään kuitenkin ennen pitkään umpikujaan ja kahteen sanaan; relatiivinen orjuus. Suhteellinen orjuus on sitä, että tietyssä yhteiskunta- tai sosiaalisessa järjestelmässä elävä ihminen voi toimia vapaasti, kunhan hän hyväksyy tietyt reunaehdot. Ehtojen voimakkuus on vaihdellut ajan ja paikan mukaan suoranaista pakkovaltioista (esim. Neuvostoliitto) meidän ainakin näennäisesti demokraattiseen länsimaiseen sivistysvaltioon.

Dick Harrison näyttää ymmärtävän hyvin relatiiviseen orjuuteen liittyvät vaikeudet. Hänen mukaansa historiallisten yhteiskuntien analysoinnissa saadaan huomattavasti parempia tuloksia, jos tarkastellaan orjuuden sijasta valtion alaisiinsa kohdistamaa pakkoa yleensä. Koska Dick kuitenkin keskittyy kirjassaan orjuuteen, hän pitää keskeisimpänä asiana vapauden ja ei-vapauden välistä eroa². Maailmanhistoriaa kirjoittaessa orjuusmääritelmä onkin parempi pitää yksinkertaisena, ettei kirjoitus laajenisi liikaa ja räjähtäisi käsiin. Suurelle yleisölle suunnatuissa kirjoissa yksinkertaiset ja ymmärrettävät määritelmät ovat lähes pakon sanelema lähtökohta. Toisaalta on myönnettävä, että yksinkertaiset määritelmät toimivat hyvin myös akateemiselle yleisölle tarkoitetuissa kirjoituksissa. Yksinkertaiset määritelmät ikään kuin keräävät ongelmat ja kriitikot puoleensa ja johtavat siten usein enemmän tai vähemmän kiivaan keskustelun jälkeen lopulta hedelmällisiin tuloksiin. Hedelmät saattaa tosin poimia joku muu kuin alkuperäisen määritelmän tekijä.

Orjat Suomen keskiajan lähteissä

Suomea koskevia asiakirjalähteitä alkaa olla säilynyt enemmän vasta 1300-luvulta, jolloin orjuus on ollut jo kaiken järjen mukaan katoamassa keskiaikaisesta Ruotsista. Ei siis ole mikään ihme, ettei Suomen keskiajan kahdesta keskeisestä painetusta lähdejulkaisusta Finland Medeltids Urkunder ja Turun Tuomiokirkon Mustakirja löydy mainintoja orjista. Surkeaa tilannetta ei muuta edes se, että nykyisen Ruotsin puolelta tunnetaan yksi Suomen keskiaikaista orjuutta mahdollisesti sivuava lähde. Asmund Langin 27.2.1310 päivätyssä testamentissa saatetaan nimittäin puhua karjalaisen ("karelo") orjan vapauttamisesta. Latinankielisen lähteen ongelmana on se, että Karelo voi olla myös miehen nimi³.

Tässäkö kaikki? Ei ihan, mutta melkein. Suomen keskiaikaisissa lähteissä saattaa näkyä muutama häivähdys varhaishistoriallisen ajan orjuudesta. Lisäksi jos puhutaan suhteellisesta orjuudesta, voidaan orjuutta lähentyvinä marginaali-ilmiöinä nostaa esiin ainakin sotavangit ja keskiajan lappalaiset.

Dick Harrison käsittelee orjuuden historiassa lyhyesti bryti-nimellä kutsuttuja miehiä. Brytit (lat. villicus) olivat luultavasti alun perin muiden orjien päällysmieheksi nostettuja orjia. Kirjaimellisesti bryti tarkoitti henkilöä, joka mursi ja jakoi leivän. Ajan kuluessa bryti-termin merkitys laajeni koskemaan kruunun, kirkon ja suurmiesten tiloja hallinnoivia orjia. Brytit ovat olleet luottomiehiä, sillä he ovat hoitaneet tiloja silloin kuin niiden varsinaisten omistajat ovat olleet poissa. Tätä taustaa vasten ei ole ihmeellistä, että brytit saivat ajan kuluessa vapaan miehen statuksen ja saattoivat lopulta olla varsin korkeassakin yhteiskunnallisessa asemassa.⁴

Dick Harrison ei valitettavasti ota selvää

kantaa bryti-nimityksen kehityksen kronologiaan Ruotsissa. Hän toki tuo ilmi sen, että tanskalaisissa 1100- ja 1200-lukujen maakuntalaeissa mainitaan ainoastaan vapaita brytejä. Lukijan täytyy tyytyä sekä tähän että Dick Harrisonin aiemmin kirjassaan esittämään oletukseen, että suuri osa Ruotsin orjista oli vapautettu 1330-luvulle tultaessa.⁵ Se, että maassa on ollut orjia vielä kyseisen vuosikymmenen aikana, näkyy mm. Magnus Erikssonin vuoden 1335 alussa Länsi-Göötanmaan asukkaille antamassa määräyksessä, ettei yksikään kristitty mies tai nainen saa enää olla orja⁶.

Bryti-nimitystä käytettiin myös keskiajan Suomessa. Ensimmäiset säilyneet tiedot ovat kuitenkin 1300-luvulta eli ajalta jolloin brytien orjapäivät ovat olleet todennäköisesti jo kaukaista menneisyyttä. Voitaneen kuitenkin pitää mahdollisena, että ensimmäisten ruotsalaisten saapuessa Suomeen asumaan mukana on ollut vielä orjia. Suomen keskiajan asiakirjoissa saattaa siis näkyä Ruotsin orjahistorian vihoviimeinen hännän pää.

Suomen ainoa selkeä ja kiistaton bryti-maininta on vuodelta 1386. Varsinais-Suomen asukkaat ”*idhre fatighe vnderdana oc almoghe, frælzsis mæn, bönder, brytia oc landboa*” toivoivat kuningas Albrekt Mecklenburgilaisen nimittävän maan laamanniksi Jeppe Djäknin.⁷ Kuten edellä on toivottavasti käynyt ilmi, orjuus on ollut 1380-luvulle tultaessa menneisyyttä. Kaiken lisäksi asukasluettelolle ei voi antaa turhan suurta arvoa sen kaavamaisuuden vuoksi. Asukkaiden järjestys on toisaalta mielenkiintoinen. Bryti-miesten paikka on talonpoikien ja lampuotien välissä. He ovat siis talonpoikia vähempiarvoisia mutta toisaalta lampuoteja korkea-arvoisempia. Bryteillä voidaan siten tarkoittaa rälssimiesten omistamien kartanoiden vouteja, joiden nimellisessä alaisuudessa

lampuodit ovat olleet. Toisaalta bryti-nimitykselle on löydettävissä toinen, ehkä jopa parempi selitys. Brytien sijoittaminen talonpoikien perään ei kerro ainakaan mistään suurista valtuuksista. Pikemminkin vaikuttaa siltä, että 1380-luvun brytit ovat todella liikkuneet jossain talonpoikien ja vuokraviljelijöiden välisellä alueella. Tähän harmaaseen vyöhykkeeseen sopivat hyvin uudisraivaajat.

Turun linnan vouti Lyder von Kyren myi 23.6.1316 Turun porvarille Hartmanille Marttilasta ”*Biurstekt, Kalenningiatekt, Swenstekt*” ja ”*Brytiatekt*” nimiset tilat.⁸ Väinö Voionmaa on arvellut, että Lyder olisi luovuttanut Hartmanille kruunun uudistiloja. Hän perustelee käsitystään sillä, että tekt on merkinnyt keskiajan ruotsissa raiviota. Tätä taustaa vasten Voionmaan mielestä Brytiatektin bryti on mahdollisesti ollut joko kruunun uudisasukas tai lampuoti.⁹ Voionmaa lienee oikeilla jäljillä, sillä viimeisenä mainittu Brytiatekt ei näytä olleen ainakaan enää vuonna 1316 uudistilakompleksin päätila. Toisaalta täytyy muistaa, ettemme tiedä tilojen perustamisen aikana vallinnutta tilannetta. Ehkäpä raivioiden metsään murtamista on todella johtanut kuninkaan bryti.

Suomesta tunnetaan kolme keskiajalta juontuvaa kylän nimeä, joiden alkuosana on bryti.¹⁰ Kylistä mielenkiintoisin on Ruonan kuninkaankartanon lampuotiläänissä sijainnut Brytjaböle¹¹. Kartanoläänin yhtenäinen ruotsalaisasutus voi kertoa Ruonan saaneen alkunsa 1200-luvun ruotsalaiskolonisaation yhteydessä. Kartanolääniin on mahdollisesti siirretty uudisasukkaita raivaamaan maatiloja, jotka ovat tuottaneet elintarvikkeita ja päivätöitä kuninkaankartanon ylläpitoon.¹² Brytjaböle saattaa kertoa kartanonvoutina toimineesta brytistä. Kuninkaankartanoiden bryteillä oli

usein laajoja hallinnollisia valtuuksia, kuten järjestyksen ylläpito, syyttäjänä toimiminen sekä verojen ja sakkojen keruu¹³.

Suomen keskiajan kaksi muuta Bryti-kylää ovat Bromarvin Brutuböle ja Helsingin pitäjän Brutuby¹⁴. Molemmat kylät mainitaan varmuudella vasta 1540-luvulla¹⁵. Helsingin pitäjän Tolkbyssä 1.3.1417 päivätyin asiakirjan kopiosta esiintyvä Peder Beyty on kuitenkin mahdollisesti Brutubyssä asunut Peder Bryti¹⁶. Keskiajalla on elänyt muitakin miehiä, joiden sukunimenä on ollut Bryti. Eräässä 13.9.1374 päivätyssä Lammilla sijaitsevaa kahden kylän välistä rajaa käsittelevässä oikeuden päätöksessä ovat mukana todistajien joukossa Kurkijärvellä asuneet ”*Michel oc Symon Bryti*”¹⁷. Inkoosta tunnetaan puolestaan vuodelta 1409 Eric Bryti niminen lautamies¹⁸. Erik Bryti lienee ollut jonkinlainen paikallistason mahtimies, sillä hänet mainitaan kahdestatoista lautamiehestä ensimmäisenä. On huomion arvoista, että vasta hänen jälkeensä tulee mm. ”*Gudleffuir Domare*”.

Suomen keskiajan relatiivisesta orjuudesta

Suomen keskiajan orjuudesta puhuttaessa, mieleen nousee ensimmäiseksi feodalismi. Useimpien tutkijoiden mukaan Suomessa ei kuitenkaan ole ollut keskiajalla feodalismia, vaan ainoastaan feodaalisia piirteitä. Lähteet eivät kerro yksiselitteisesti feodalismille olennaisesta ruumiinherruudesta.¹⁹ Näin ollen Suomen talonpojat ja lampuodit voidaan hyvin mielin rajata orjakeskustelun ulkopuolelle. Sen sijaan on selvää, että Suomen keskiajan väestöonelanäyteräänlaisessa velvollisuuksien verkostossa, josta voidaan niin halutessa löytää hyviä ja huonoja esimerkkejä suhteellisesta orjuudesta. Talonpojat ovat olleet verovelvollisia kruunulle ja kirkolle. Rälssin verovapauden ehtona on

ollut osallistuminen maan puolustukseen. Esimerkkien listaa voisi luultavasti jatkaa loputtomiin ellei maamme perin vaatimaton keskiaikainen asiakirjalähdeaineisto asettaisi rajoja. Sen verran voi kuitenkin huoletta todeta, että käsillä olevan orjuuskysymyksen kannalta mielenkiintoisimpia Suomen keskiajan ääritapauksia ovat sotavangit ja jossain määrin myös lappalaiset.

Sotavangit esiintyvät useissa Suomen keskiaikaisissa lähteissä²⁰. Sotavankien kohtelusta ei valitettavasti ole säilynyt tietoja. Varhaisena ja luotettavuudeltaan kyseenalaisena esimerkkinä mahdollisista toimintatavoista saa toimia eräässä vanhassa venäläisessä kronikassa kerrottu tapa, millä novgorodilaiset rajasivat vangiksi saatujen jäämien määrää: koska kaikkia ei voitu ottaa mukaan, osa tapettiin ja osa päästettiin vapaaksi.²¹ Jos lähteen tietoihin on uskomista, voitaneen pitää selvänä, että vangeiksi ovat jääneet arvokkaimmat ja käyttökelpoisimmat jäämit. Jos epäilyttävistä kronikkatiedoista, siirrytään suoraan spekulatioon, on ilmeistä, että vangiksi joutuneiden käsittely on vaihdellut suuresti aika-, maa- ja uskontokohtaisesti²². Vangituista rälssimiehistä on luultavasti pidetty hyvää huolta, sillä oli toivoa, että vihollinen maksaisi heistä lunnaat tai että heistä saataisiin vaihdossa vangeiksi päätyneitä omia miehiä²³. Rivimiesten kohtalo lienee ollut huomattavasti herroja karumpi.

Suomen keskiaikaisissa asiakirjalähteissä mainitaan joitakin kertoja lappalaiset²⁴. Kyseessä lienevät saamelaiden esi-isät. Varmuutta keskiajan lappalasiin lasketun populaation koostumuksesta ei kuitenkaan ole. Lappalaisten alisteinen asema on sen sijaan selviö. Eräissä lähteissä lappalaisista puhutaan niin kuin myytävistä tai vaihdettavista esineistä. Hämeen linnan vouti Magnus Kase luovutti 5.1.1390 Turun Tuomiokirkon Kantalan tilan lukuun ottamatta siihen

kuuluneita oravametsiä ja lappalaisia (”*ok swa the lappa som wndher the gardhen warit haffuer*”). Olof Ingevalsson kielsi Torniossa 26.6.1420 pidetyillä käräjillä puuttumasta perinteisten lapinkävijöiden oikeuksiin. Syynä kieltoon oli se, että Hämeestä tulleet tilattomat miehet, joilla oli ollut vain pieniä verotusoikeuksia lappalaisiin, olivat pyrkinet pakottamaan lappalaiset maksamaan suurempia vero-osuuksia.²⁵ Norrbottenin vouti Sten Henriksson vakuutti puolestaan Torniossa 27.12.1454, että Hämeestä tulleet lappalaiset (”*några lappa, som wore komne af Tauesteland*”) kuuluivat Luulajan ja Piteån pirkkalaisille, sillä he olivat saaneet lappalaiset laillisesti hämäläisiltä jakoveljiltään (”*sine skifftebröder af Tauesteland*”)²⁶.

Keskiaikaiset lähteet kertovat yksiselitteisesti siitä, että lappalaiset ovat olleet jonkun omistuksessa. Tällä on todennäköisesti tarkoitettu pelkkää veronmaksuvelvollisuutta²⁷. Seppo Suvannon mukaan kyseessä on ollut molempia osapuolia hyödyntänyt symbioosisuhde, jossa toinen osapuoli on tosin ollut alistetussa asemassa. Suvanto esittää, että lappalaisten velvollisuutena oli tuoda omistajalleen osa saaliistaan. Vastineeksi lappalaiset ovat kuitenkin Suvannon mukaan saaneet elintarvikkeita ja käyttöesineitä.²⁸ Keskiaikaisista lähteistä ei voida tehdä tällaisia päätelmiä. Lappalaiset ovat aina objekteja, eivät subjekteja.

Loppukommentti

Suomen keskiaikainen orjuus on kysymys, johon asiakirjalähteet eivät vastaa. Keskiajan dokumenteissa voi olla joitakin epävarmoja heijastumia orjuuden ajalta. Lähteet kertovat kuitenkin yhtä poikkeusta, lappalaisia, lukuun ottamatta pelkästään maahan saapuneiden ruotsalaisten orjahistoriasta. Suomen väestön sisäisistä pitkälle menneisyyteen ulottuvista alistussuhteista saattaa olla muistona

ainoastaan hämäläisten suhde lappalaisiin.

Dick Harrisonin Slaveri-kirja sai allekirjoittaneen kiinnostumaan Suomen keskiaikaisesta orjuudesta. Mielenkiinnon herättäminen onkin ehkä tietokirjojen yksi keskeisimpiä tehtäviä. Kaiken kaikkiaan Dick Harrisonin Slaveri-kirja täyttää paikkansa sekä tutkijoiden että muiden kiinnostuneiden kirjahyllyssä.

Lähteet ja kirjallisuus

Painetut lähteet

- DS IV= Diplomatarium Svecanum = Svenskt Diplomatarium. Fjärde bandet, åren 1327-1340. Utgifvet af Bror Emil Hildebrand. Stockholm 1853 & 1856.
- FMU = Finlands medeltidsurkunder I, II, IV. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910, 1915, 1924.
- REA = Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok. Facsimile version with additions to the 1890 edition. Published by the state archives of Finland. Jyväskylä 1996.

Kirjallisuus

- Alifrosti, Kari 1989: *Kaksi varsinaisuomalaista kartanolääniä – Suuntaviivoja varhaiskeskiaikaisen kartanohallinnon tutkimukseen*. Turun historiallinen arkisto.
- Aliforsti, Kari 1990: *Sauvon historia I*, Ruotsin aika. Turku.
- Anthoni, Eric 1970: *Finlands medeltida frälse och 1500-tals adel*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 442. Helsingfors.
- Granlund, Åke 1956: *Studier över östnyländska ortnamn. Studier i Nordiskt filologi* 44. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 358. Borgå.
- Harrison, Dick 2005: *Gud vill det! Nordiska korsfarare under medeltiden*. Stockholm.
- Harrison, Dick 2006: *Slaveri forntiden till renässansen*. Falun.
- Huldén, Lars 2003: *Finlandssvenska bebyggelsenamn*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 635, Oy

- Nordprint AB.
- Kaukiainen, Yrjö 1974: Viipurin läänin ruotsalaisasutuksen synty varhaiskeskiajalla. *Historiallinen aikakauskirja* 1974.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band II.* Bryde. Helsingfors 1957.
- Nenonen, Marko 2006: *Noitavainot Euroopassa. Myytin synty.* Keuruu.
- Nurmiainen, Jouko & Piippo, Mika 1997. *Suomalainen historiankirjoitus ja feodalismi. Feodalismi, Uuden ajan käsite, keskiajan ilmiö ja maailman historian kategoria.* Tampere 1997.
- Suvanto, Seppo 1985: Suomen keskiaika. *Suomen historia* 2. Espoo.
- Wallerström, Thomas 1995: Norrbotten, Sverige och medeltiden. *Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi. Del 1.* Lund Studies in Medieval archaeology 15:1. Stockholm.
- Voionmaa, Väinö 1923: Kruunun uudisasutus-toiminnasta Suomen keskiaikana. *Historiallinen aikakauskirja* 1923.

Internet

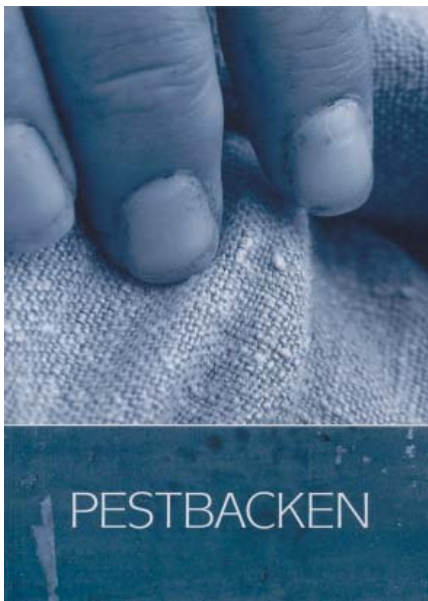
- Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev. <http://www.raa.se/>.

Viitteitä

- ¹ Harrison 2006, s. 30–33.
- ² Harrison 2006, s. 32.
- ³ DS 1656. Vrt. Kaukiainen 1974, s. 116 & RA/Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev.
- ⁴ Harrison 2006, s. 249–251.
- ⁵ Harrison 2006, s. 246, 249–251.
- ⁶ DS 3106. (”at alt Mankyn ælder qwinkön, sum i Wæsgözko ældir Wærinsko Laghsaghu födhes af krisnum Manne ældir Kono, maa aldrigh Præl ælder ambut wæra alder”.)
- ⁷ FMU 948.
- ⁸ FMU 274.
- ⁹ Voionmaa 1923, s. 111–112.
- ¹⁰ Granlund 1956, s. 210–212.
- ¹¹ Anthoni 1970, s. 55, 328.
- ¹² Anthoni 1970, s. 55; Alifrosti 1989, s. 35–36; Alifrosti 1990, s. 83–84.
- ¹³ Harrison 2006, s. 149–150. Vrt. Granlund 1956, 210–212.
- ¹⁴ Huldén 2003, s. 194, 292.
- ¹⁵ Huldén 2003, s. 194, 292.
- ¹⁶ FMU 1492; REA 368; Granlund 1956, s. 212.
- ¹⁷ FMU 830.
- ¹⁸ FMU 1293.
- ¹⁹ Nurmiainen & Piippo 1997, s. 319–320, 325. Vrt. Pirinen 1940; Jaakkola 1944, Suvanto 1984

- ²⁰ Sotavangin määrittelemine on keskiajan yksityis- ja kauppasotien vuoksi hankalaa. Joka tapauksessa ainakin seuraavissa lähteissä on tavalla tai toisella kyse sotavangeista: FMU 23, 32, 69, 70, 112, 459, 500, 594, 866, 1012, 1032, 1063, 1064, 1347, 2356, 2602, 2836, 2859, 4636, 4638, 4650, 4657, 4695, 4743, 4772, 4918, 4920, 4941, 5027, 5159, 5203, 5252, 5275, 5277, 5294, 5972, 6106, 6137, 6153, 6161, 6163, 6567, 6679, ²¹ FMU 6567.
- ²² Ortodokseja pidettiin siinä määrin pakanoina ja kerettiläisinä, että paavi Bonifacius IX määräsi Viipurin Fransiskaanikonventin veli Clemens Ragvaldssonin Pohjolan inkviittoriksi vuonna 1403 (FMU 1166; Nenonen 2006, s. 187–188).
- ²³ Esim. FMU 4650, 4743, 5159, 5275. Ks. myös FMU 500 ja 594.
- ²⁴ Ainakin FMU 360, 465, 981, 986, 1089, 1433, 1605, 1628, 2959, 4286, 5935.
- ²⁵ FMU 1628. Vrt. Wallerstöm 1995, s. 240.
- ²⁶ FMU 2959. Vrt. Wallerstöm 1995, s. 240.
- ²⁷ Ks. Wallerström 1995, s. 239–250.
- ²⁸ Suvanto 1985, s. 79.

V.-P. Suhonen
 veli-pekka.suhonen@nba.fi
 Museovirasto/RHO
 PL 169
 00511 Helsinki

Caroline Arcini, Bengt Jacobsson,
Bodil Persson: *Pestbacken*.
Riksantikvarieämbetet. Lund 2006.

Ruotsin suurvalta-aseman viimeisiä rippeitä ravisutti 1710-luvulla Suuren Pohjan sodan ohella salakavala vihollinen nimeltä rutto. Vuosien 1710-1713 välisenä aikana ei emämaakaan ollut turvassa, sillä kyseisen vihollisen iskut suuntautuivat myös valtakunnan sydänalueille. Ihmismenetysten ohella epidemia jätti jälkeensä satoja erillisiä ruttohautausmaita, joista yhtä Riksantikvarieämbetetin julkaisema uutuusteos esittelee kolmen eri alan asiantuntijan voimin.

Pestbacken – Ruttomäki

Juha Ruohonen

Kirjoittajista Bengt Jacobsson on arkeologi, jonka vastuulla Pestbackenin arkeologiset tutkimukset vuonna 2000 olivat. Tautihistoriasta väitellyt lääkäri ja historiantutkija Bodil Persson erikoistuu osuudessaan lähinnä paikallishistoriaan sekä selvittämään epidemian taustaa. Caroline Arcini edustaa osteologiaa ja on keskittynyt analysoimaan ja tulkitsemaan paikalta löydettyä luuaineistoa. Julkaisu koostuu epilogia lukuun ottamatta mainittujen kirjoittajien erillisistä artikkeleista.

Pestbacken - eli vapaasti suomennettuna Ruttomäki - sijaitsee eteläisessä Ruotsissa Blekingen maakunnassa nykyisen Olofströmin kunnan Holjen kylässä. Perimätieto paikalla sijaitsevasta hautapaikasta oli elänyt jo pitkään, eikä vähiten maanmuokkaus- ja rakennustöiden yhteydessä löytyneiden luiden ansiosta. Ensimmäistä kertaa kohdetta tutkittiinkin arkeologien toimesta jo 1950-luvulla, jolloin paikalta tutkittiin kolme hautaa. Kirjan aineisto perustuu kuitenkin pääasiallisesti

pelastuskaivausten yhteydessä vuonna 2000 kaivettuun ja myöhemmin analysoituun materiaaliin.

Tulevan autotallin ja pysäköintialueen alta tutkittiin tuolloin kaikkiaan 90 hautakuoppaa, joihin oli sijoitettu yhteensä 115 vainajaa. Ruumiit olivat havaintojen perusteella muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta ruumisarkuissa. Yksittäisten hautojen lisäksi tutkitulta alueelta löydettiin jonkin verran myös kaksois- tai kolmoishautauksia. Näillä kirjassa tarkoitetaan samaan laajempaan hautakuoppaan samoihin aikoihin – erillisissä arkuissa yleensä vierekkäin – asetettuja vainajia.

Yhtään varsinaista joukkohautaa – tai ehkä mieluummin tässä yhteydessä itse käyttäisin termiä yhteishauta – ei paikalta ole havaittu. Hautausten järjestelmällisyys heijastuu säännöllisissä hautariveissä, hautojen yhtenäisessä suunnassa, arkkujen käytössä sekä vainajien huolellisessa asettelussa. Päällisin puolin ei paikan luonne erillisenä ruttohautaumaana siis juurikaan erotu.

Huolellisuuteen mutta myös lyhytaikaiseen käyttöön viittaa se, etteivät haudat missään kohtaa aluetta leikkaa toisiaan. Tutkimusten antaman kuvan perusteella hautausmaan toiminta rajoittuikin ruttovuosiin 1710-1713. Vaikka Pestbackenin käyttöaika on ilmeisen lyhyt, on alueella sijaitsevien hautausten lukumääräksi arvioitu useita satoja.

Kaivausten löytöaineisto koostuu luiden ja arkunjäänteiden lisäksi lähinnä rahoista sekä asusteisiin kuuluneesta pienesineistöstä. Löydetyt viitisentoista kolikkoa ajoittuivat vuosille 1667-1710. Kohteen rajoitetusta käyttöajankohdasta johtuen on vanhimpien löydettyjen rahojen kiertoajaksi laskettavissa siis hieman yli 40 vuotta. Erilaisia arkivaatteisiin kuuluneita nappeja ja hakasia

löytyi noin joka toisesta tutkitusta haudasta; myös huonosti säilyneitä tekstiilijäänteitä tavattiin pienestä osasta hautoja.

Muut esinelöydöt ovat edellisiä paljon harvinaisempia. Muutamista haudoista löydettiin ajan arkivaatetukseen kuuluneita pronssisia koukkupäisiä hammastikkuja sekä yksinkertaisia korvalusikoita. Kaksi nuorta vainajaa oli saanut hautaan mukaansa lasihelmistä punotut kaulanauhat, joillakin oli puukko vyötäisillä. Yksittäisinä löytöinä mainittakoon sormustin, jonka sisällä oli pronssihomeen säilyttämä kynsi, sekä hopeisen riipuksen katkelma.

Haudoista löytynyt materiaali viittaakin siihen, että kuoleman kohdattuaan ruumis haudattiin erilliselle ruttohautaumaalle nopeasti kuolinaikaisissa vaatteissaan, eikä tartuntavaarasta johtuen ruumiinpesua ja muita tavanomaisia rituaaleja harjoitettu.

Historiallisessa osuudessa Bodil Persson esittelee ensin ruton historiallista taustaa antiikista nykyaikaan, epidemian leviämismuotoja ja tunnistamista. Kymmenen tekstisivun jälkeen kirjoittaja siirtyy vihdoinkin käsittelemään viimeisimmän epidemian etenemistä ja vaikutusta Etelä-Ruotsissa monipuolisen historiallisen asiakirja-aineiston avustuksella. Omat rajoituksensa tarkasteluun asettaa tosin paikkakunnan 1700-luvun asiakirjalähteiden tuhoutuminen 1800-luvun tulipaloissa.

Säilyneiden dokumenttien perusteella rutto lähti loppuvuoden 1710 aikana leviämään Karlskronan laivastotukikohdasta maahan tulleiden merimiesten mukana. Nopeasta reagoinnista huolimatta epidemia pääsi leviämään ympäristöönsä tuhoisin seurauksin. Kuolleisuuden nopeasti kohotessa kirkkomaat täyttyivät ja paikallisesta vastuksesta huolimatta vainajia ryhdyttiin valtiovallan

säättämin asetusten voimalla hautamaan erillisille hautapaikoille. Näitä tunnetaan Olofströminkin pitäjässä useita; tosin enää aina ei ole tiedossa, minkä epidemian uhreja paikoille on haudattu.

Persson pohtii yksityiskohtaisesti myös hautapaikkojen luonnetta erillisinä hautausmaina. On tunnettua, ettei ruttohautausmaitasäädösten mukaantarvinnut erikseen vihkiä käyttöön. Käytännössä tästä tosin poikettiin usein, sillä jo pitäjän läheisyydestä tunnetaan lukuisa määrä vihittyjä ruttohautausmaita. Pestbackenin kohdalla varmuutta tästä ei kuitenkaan ole.

Kirjan osteologinen osuus on nimetty otsikolla ”Offer för pest, svält och tobak”. Vaikka Pestbackenin luuaineistossa on edustajia kaikista ikäryhmistä, kuolleita on kokonaisuaineistossa määrällisesti eniten aikuisten joukossa. Suhteellista arviointia vaikeuttaa se, ettei yksityiskohtaisia demografisia lähteitä tutkijoiden mukaan ole säilynyt pitäjältä ruttovuosilta. Kuten vertailuaineistona käytetyt tiedot Tanskan eräistä pitäjistä vuoden 1656 ruttoepidemian ajalta osoittavat, kuolleita on todennäköisesti ollut suhteellisesti eniten populaation nuorimmissa ikäluokissa.

Vainajista lähes neljäsosalla, kaikki todennäköisesti 1690- tai 1700-luvulla syntyneitä, havaittiin luuaineistossa jälkiä ravinnonpuutteen tai sairauksien aiheuttamista vaivoista. Monilla oli lisäksi erilaisia elinaikana syntyneitä murtumia luustossaan. Luultavasti 1600-luvun lopun nälkävuosilla on ollut vaikutusta myös nuorempien vainajien keskipituuteen, joka on rutan vanhempia uhreja jonkin verran pienempi.

Karkean ruoan hampaille aiheuttaman kuluneisuuden lisäksi ongelmia väestölle alkoi

tuottaa alkavan hyvinvoinnin varjopuolet. Suuresta sokerinkulutuksesta johtuen jopa 70 prosentilla aikuisista esiintyi kariesta. Toinen nautintoaine, tupakka, oli jättänyt jälkensä konkreettisesti myös joihinkin henkilöihin: joissakin hampaistoissa oli näkyvillä selviä liitupiipun varren aiheuttamia kulumia.

Kirjoittajien artikkeleita ei missään vaiheessa vedetä yhteen – kuten olisi ollut suotavaa – vaan kirjan lopussa arkeologit Tore Artelius ja Janis Runcis esittävät aihetta melko yleisellä tasolla käsittelevän muutaman sivun mittaisen jälkipuheen. Kokonaiskuvan muodostaminen jääkin artikkelien pohjalta lähes kokonaan lukijalle. Eri kirjoittajien osiot ovat tasoltaan vaihtelevia, eikä harmittavilta päällekkäisyyksiltäkään ole kokonaan välttytty. Kirjoittajilta olisikin monessa suhteessa toivonut perehtymistä toistensa töihin.

Vaikka lähestymistapa ei varsinaisesti olekaan uusi tai mitenkään omaperäinen, julkaisussa on myös ansionsa. Kirjassa mainitaan, että kohde on ensimmäinen Ruotsissa arkeologisesti tutkittu ja aineistoltaan analysoitu ruttohautausmaa. Tämä on totta, mutta vain osittain, sillä paikalla on toistaiseksi tehty vain pelastusluonteisia tutkimuskaivauksia. Jo tässäkin laajuudessa analysoitu aineisto kokonaisuudessaan paljastaa mielenkiintoisia historiallisten lähteiden ulottumattomissa olleita yksityiskohtia mm. yhteisön elintavoista sekä esineellisestä kulttuurista 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alussa.

Mielenkiintoiseksi julkaisun tekee myös sen sisällön heijastettavuus Suomen vastaavanlaisiin oloihin. Koska ruttoa koskevat kirkolliset ja maalliset säädökset ulottuivat tänne lähes vastaavina kuin Etelä-Ruotsiin, on vähäisestä kotimaisesta tutkimuksesta johtuen mielenkiintoista

lukea aiheesta ruotsalaisen nykytutkimuksen näkökulmasta tarkasteltuna. Vaikka suomalaisessa historian tutkimuksessa 1710-luvun ruttoepidemia on jäänyt lähes kokonaan suurten kuolovuosien 1695-97 varjoon, arkeologisen tutkimuksen kannalta näin nuoria kohteita ei ylipäänsä ole juurikaan tutkittu.

Löydetyllä esineistöllä on luonnollisesti runsaasti yhtymäkohtia, mutta myös eroavaisuuksia suomalaiseen aineistoon nähden. Esimerkiksi vastineita Pestbackenin helminauhoille tunnetaan myös Suomen ko. ajankohdalle ajoittuvista haudoista niin kirkoista kuin kirkkomailtakin. Kirjan populaarista luonteesta johtuen aineiston esittelyssä liikutaan tosin varsin yleisellä tasolla, eikä esimerkiksi käsien asentoihin tai muihin yksityiskohtiin juurikaan kiinnitetä huomiota. Nämä tiedot kiinnostuneen täytyy hankkia suoraan kaivausraportista.

Vaikka kirja jättää runsaasti avoimia kysymyksiä ja siinä esitetään muutamista melko ontuvia tulkintoja, historiallisen ajan hautaustavoista kiinnostunut löytää kirjasta paljon mielenkiintoista luettavaa.

Sivuja kovakantisessa kirjassa ei ole kuin hieman yli sata. Kirjan taitto on miellyttävä ja kaikin puolin onnistunut. Teksti on eräitä kirjoitus- ja vuosilukuvirheitä huomioimatta helppolukuista ja varsin moitteetonta. Kirjassa ei ole käytetty lähdeviitteitä, mutta tätä puutetta jonkin verran korvaa kirjan loppuun liitetty suppeahko kirjallisuusluettelo.

Kirjan populaari luonne käy ilmi myös kuvituksessa, sillä useat kookkaat värikuvat tuovat ansaittua vaihtelua kuiviin tieteellisiin julkaisuihin tottuneelle. Kuvitus olisi tosin saanut olla runsaampi ja ehkä myös hieman monipuolisempi, vaikkakin esimerkiksi eri kirjoittajien artikkeleita erottavat kuvat

tuovat lisää syvyyttä itse tekstiin. Tosin myös kohdetta esitteleviin karttoihin jäi toivomisen varaa, sillä korkeuskäyrien puuttuessa paikan tarkempi topografinen luonne täytyy päätellä lähes yksinomaan tekstin ja pienen valokuvan perusteella.

Kirjana Pestbacken edustaa Suomessa varsin tuntematonta kategorialla – se tasapainoilee jossakin kaivauskertomuksen, tieteellisen tutkimuksen ja populaarin paikallishistoriallisen tutkimuksen välimaastossa. Julkaisutyypin etuina lienee ainakin selvästi parempi saatavuus ja tätä myöten laajempi lukijakunta. Viime aikoina Ruotsissa on ilmestynyt muistakin arkeologisista kohteista vastaavanlaisia teoksia.

*FM Juha Ruohonen
jukaru@utu.fi
Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto*

Maja Hagerman: *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder*. Prisma: Stockholm 2006.

I sitt senaste digra populärhistoriska verk inleder Maja Hagerman en behandling av Sveriges arkeologiska idéhistoria. Prisbelönta författaren och tv-producenten Maja Hagerman har sedan 1990-talet framgångsrikt skrivit flera populära verk om Sveriges historia, och särskilt medeltiden – t.ex. *Spåren av kungens män* (1996), *Tusenårsresan* (1999) osv. För några år sedan, under Heliga Birgittas jubileumsår 2003, var hon aktuell med boken *I miraklers tid* samt med en dokumentär tv-serie om Birgitta med Pernilla August i huvudrollen.

Det rena landet inleds mycket dramatiskt med ett förord, där författaren dryftar frågan om när vetenskap, även arkeologi och historia, kunde ha svävat i högerorienterade politiska sfärer och idémässigt förankrat i 1800- och 1900-talets rasistiska ideologier: ett rasbiologiskt institut grundades i Uppsala år 1921 inte enbart grundat på medicinska, utan även kulturhistoriska teser. Greppet kan tyckas alltför tillrättvisande, men i fortsättningen

Sverige och goterna

Eva Ahl

ges läsaren en helhetsbild där tankarna utreds i sin större kontext. Bokens tyngdpunkt verkar ligga på 1800-talets senare hälft och de idéer som en del ledande vetenskapsmän inom humaniora presenterade. Dessa män var intresserade av frågan kring de forntida ”germanernas” och ”goternas” band till det nuvarande Skandinavien. ”Forntiden visade sig vara en brygga mellan det nya solidariska välfärdsbygget, folkhemmet, och det gamla borgerliga idealet om nationen. [...] Arkeologin bidrog till den nationella självbilden i nutiden genom att skapa ett slags arkeologisk version av folkhemstanken”, konstaterar Hagerman (s. 92). Ideologin var sålunda nationsbyggande, att den smalade både högern och vänstern inom samma ram. 1800-talsforskningens bild av svenskarnas forntid avspeglades inom folkbildningen i populär form ännu på 1950-talet.

Men för att diskutera 1800-talsforskningen tar Hagerman avstamp i Stormaktstidens Sverige, då intresset för den ”gotiska” storhetstiden vaknade: den s.k. Silverbibeln kom till Sverige, Rubeck presenterade sina vidlyftiga idéer om Sverige som Atlantis, civilisationens vagga. Bakgrunderna till idéerna fanns att finna i Tacitus’ antika verk *Germania*, från det första århundradet. Men den egentligahistorieforskningen intresserade sig för dessa tankar i samband med 1700- och 1800-tals filosofernas idéer om de europeiska folkens historia. J. G. Herders verk *Idéer till människohistoriens filosofi* utkom på svenska 1816 och kom att influera uppfattningarna under de följande decennierna mycket starkt. Gotiska förbundet fick sin början då

studenter träffades i Stockholm i uppslutning kring det ”götiska”. Erik Gustaf Geijer, sedermera historieprofessor i Uppsala, var även medlem. Han grundade tidskriften *Iduna* 1811, där han publicerade sina och Esaias Tegnérns historieromantiserande dikter. Inom gruppen rådde en antiryck revanschanda efter kriget 1808-1809.

I nästa del görs ett tankesprång till rasforskningens historia, som samtidigt blir en dyster inblick i rasismens historia på 1800-talet. Rasforskningens bakgrund ligger i 1700-talet, men tankarna utvecklades särskilt under 1800-talet av rasforskaren Arthur de Gobineau. Hagerman påpekar att t.ex. Richard Wagner påverkades av hans tankar i sin operasvit ”Ringens”. Eftersom focus även i senare kapitel gällande den svenska forskningen även ligger på 1870-talet, är detta en mycket viktig parallell. Wagner var redan under sin livstid känd som antisemit. Hagermankännsdockhär ganska journalistiskt rak – bredare jämförelser kunde möjligtvis ha gjorts till andra forskare och konstnärer och politiken i Europa, även under slutet av 1800-talet. Hagerman gör dock en god poäng i att påpeka att det inte var enbart nazisterna som under 1920- och 1930-talen odlade antisemitiska och ”germanska” idéer, utan att de var fast förankrade i historiemedvetandet i Europa överlag. Det var ändå inte bara inom de länder som hänvisade till sin ”germanska” forntid dessa idéer frodades. I frågan om rasismen och antisemitismen nämns t.ex. inte Dreyfuss-affären, som redan på sin tid väckte kritik. Men kanske det i detta fall faller utanför frågan om synen på det ”germanska” arvet.

På 1840-talet upptog konstnärer Götiska förbundets idéer i sitt historiemåleri, skriver Hagerman. Under andra halvan av 1800-talet påverkades även den kulturhistoriska forskningen av frågan om det ”germanska” förflutna. Riksantikvarien B. E. Hildebrand

och hans son Hans Hildebrand och arkeologen Oscar Montelius var nära vänner med rasforskaren Anders Retzius och hans son och efterföljande Gustaf. Den unga generationen verkade som biträden vid B. E. Hildebrands museigrundande och hade en naturvetenskaplig bas i studierna. Gustaf Retzius kom att slå sin bana inom medicin, medan Hans Hildebrand och Oscar Montelius kom att bli ledande fornforskare. Hagerman ger här skickligt en inblick i de nätverk som påverkat – och påverkare – forskare. Anders Retzius hade sysslat med skullforskning, så alla de yngre förmågorna var även influerade av hans idéer. Då Hans Hildebrand och Montelius doktorerade på 1860-talet fanns ännu inte ämnet ”arkeologi”, men båda skrev sina avhandling om järnålder och tog sätllning till ”germanernas” historia.

Hagerman ger även en allmän inblick i 1860- och 1870-talets kultuhistoriska verksamhet: museigrundanden, intresse för forntiden i hemslöjd och fornordismen som spreds sig i de borgerliga kretsarna (som forskarna även självfallet tillhörde). Svenska fornminnesföreningen grundades 1869 och det blev en nationell agenda om att bevara fornlämningar. Det är bra som historiker och arkeolog att bli påmind om de begreppshistoriska kontinuiteterna. Montelius stod bakom ”uppfinnandet” av termen ”vikingatid”, som används – och anses som något unikt ”skandinaviskt” – än idag, skriver Hagerman: ”Med fulla segel får vikingarna fram som ett slags historiska stereotyper sida vid sida med romerska legionärer och pyramider resta av farao” (s. 281). Vikingatiden har än idag en stor yta till sitt förfogande i Historiska museet, påpekar Hagerman – vikingarna spelar ännu en roll den i nordiska självbilden. Intressant här vore att fundera över intresset för ”vikingarna” som florerat även i Finland sedan 1800-talet, med nyvaknad aktualitet i medeltidsvurmen

sedan 1990-talet.

Många av fornnordisterna, t.ex. Skansen-grundaren Arthur Hazelius såväl som B. E. Hildebrand, hade deltagit i studentmötet i Uppsala 1856. Att Viktor Rydberg (fadern till dikten "Tomten") även utgav ett storverk om "ariernas stenålder" på 1880-talet är det sällan någon skrivit något om. Eddans myter jämfördes med indiska gudasagor i jakten på "gemranerans" förfäder. Forskningens idéer spreds genom folkbildningen till folkskolornas läroböcker. C. T. Odhners skolböcker som utkom fr.o.m. 1870-talet kom att användas ännu i mitten av 1900-talet. Hans syn på järnåldern var enligt Hagerman en spegling på 1860-talets syn på familjen och samhället; ett patriarkalist "husbondesamhälle" med männen ute på färd, trälarna på jobb och kvinnorna vid härden. Det man som finländare saknar här är en jämförelse till grannlandet Finland: Finska fornminnesföreningen grundades på 1870-talet och även här startades insamlingen av museiföremål vid samma tid, inspirerat av såväl studentmötet 1856 som Hazelius' idéer. Inom rasforskningen denna tid fanns enligt Hagerman en god dos att självberöm: Man ansåg att svenskarna var den långskalliga "rena" avkomman av forntidens germaner – i övriga Europa var folken med blandade. T.ex. i Finland och Baltikum var folken av kortskallig ras. Arkeologernas bidrag kom att användas som nyckelargument i rasdebatten även under 1900-talet, påpekar Hagerman. Det rasbiologiska institutets guldålder kom att bli 1920-talet, med en drastisk nedgång på 1930-talet. Men t.ex. idéer om tvångssteriliseringar fanns kvar ännu på 1950-talet. Detta för läsarens tankar till aktuella skildringar av och uppgörelser med detta på annat håll: en episod i Jan Guillous självbiografiska roman *Ondskan* (2002) där huvudpersonen Erik av historieläraren på 1950-talet presenteras som "german" inför klassen, medan hans mörka

vän Pierre ridikuliseras som "sydlänsk". Frågan om tvångssteriliseringarna är även aktuella i samband med regissören Klaus Härös nya film *Den nya människan*, som nyligen haft premiär.

Men det fanns även kritik till uppfattningarna, t.ex. Strindberg med sin "knappologi", som förlöjligade typologins idéer. Litteraturforskaren Henrik Schück var också av dem som motsatte sig de rasbiologiskt inspirerade idéerna om forntiden som florerade på 1910-talet, skriver Hagerman. Som en jämförelse vore det intressant att ta en titt på hur idéerna utformades i Finland. Om aspekter på forntiden gällande den "fornfinska" arvet har publicerats i en doktorsavhandling av Derek Fewster (2006). Det skulle vara mycket intressant att utreda Montelius och Hildebrands möjliga kontakter med Finland i högre grad – det är känt, påpekar Hagerman kort, att de gjorde studieresor även hit, liksom till övriga delar av Europa, på 1870-talet och att Zacharias Topelius deltog i den kongress som ordnades av Antropologiska sällskapet i Stockholm 1874. Kongressen besökte t.ex. Björkö ("Birka"), där utgrävningar inletts 1871. Hagerman skriver att det då lanserades tankar om en "kontinuitet" i svensk förhistoria, om "långskallarnas" långa historia i landet, som hon tycker sig skönja spår av ännu i dagens utställningen "Forntiden" på Historiska museet. I utställningen "10 000 år i Sverige" 1943 betonades kontinuitetstanken, t.ex. i Barumkvinnans långskalliga, "germanska" kranium. Hagerman påpekar att hon finns kvar i utställningen, fast raslärotemat rensats bort. Jag vill dock påpeka, att rekonstruktionen av hennes ansikte försetts med blont hår och blå ögon, för det verkar ju sannolikt. Det som är sorgligt är dock hennes TRASSLIGA hår. Kunde man inte sköta håret på "primitiva" stenåldern, får man fråga sig?

Boken har definitivt sin plats som populär läsning av de senaste decenniernas forskningsrön. Hagerman presenterar hur Tacitus syn på "folken" har ekat under 1900- och kanske ännu under 2000-talet. Raslärorna har i samklang med nationalism använts i nationsbygge: "Alltså: Om man inte vet hur ett gammalt spöke ser ut, hur ska man då kunna känna igen gengångaren när man möter den?" frågar sig Hagerman (s. 405). Man kan bara önska att boken föder ett ytterligare intresse för frågorna kring den arkeologiska och kulturhistoriska forskningens historia och självbild.

Referenser

Internet:

Maja Hagerman: <http://www.majahagerman.se/> läst 1.3.2007.

Klaus Härös film *Den nya människan*: http://stardust.mkf.se/ArticlePages/200702/21151413_DVD834/20070221151413_DVD834.dpb.asp, läst 1.3.2007.

Tryckta:

Fewster, Derek 2006: *Visions of Past Glory: Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Studia Fennica Historica 11. Helsinki: SKS.
Guillou, Jan 2002: *Ondskan*. Piratförlaget. (orig. 1981.)

Eva Ahl
eva.ahl@helsinki.fi

Parempi myöhään kuin ei milloinkaan

Irene Nurminen

The Historical Archaeology of Pottery Supply and Demand in the Lower Rhineland, AD 1400 – 1800. An archaeological study of ceramic production, distribution and use in the city of Duisburg and its hinterland by David Gaimster. *Studies in Contemporary and Historical Archaeology* 1. BAR – S1518, 2006.

David Gaimsterin tohtorinväitös vuodelta 1991 on vasta tänä vuonna julkaistu BAR-sarjassa. Aivan kuten kirjan otsikko kertoo, siinä on tutkittu Duisburgin historiallisen ajan kaupungin ja sen lähialueilla tehtyjen kaivausten keramiikkaa 1400-luvulta aina 1800-luvun alkuun.

Kirjan alussa huomautetaan, miten Ala-Reininmaalla myöhäiskeskiajan ja uuden ajan keramiikkaa ovat tutkineet lähinnä taidehistorioitsijat ja kansatieteilijät aivan kuten meillä Suomessa. Tällöin tarkastelun kohteena olivat erityisesti keramiikan arvokkaimmat ja kauneimmat yksilöt. Arkeologisilla kaivauksilla ei ollut aikaisemmin keskitytty juurikaan keramiikan tutkimiseen, kunnes keramiikan tarjoamasta tutkimuspotentiaalista kiinnostunut David Gaimster päätti ottaa tohtorinväitöksensä aiheeksi Duisburgin 1980-luvun kaivauksilta kaivetun keramiikan.

Duisburg sijaitsee vanhan hansakaupan keskuksessa kahden joen, Reinin ja Ruhrin, välisellä alueella. Kaivetuilta alueilta talletettu keramiikka tarjoaa mahdollisuuden

alueelliseen maaseudun ja kaupunkialueen sekä erityisfunktion omaavien paikkojen kuten luostarien ja linnoitusten vertailuun. Kirjan mukaan kaivausten tarkkuus vaihtelee, mutta tilastollinen vertailu on mahdollista suurimman osan kaivauksista kanssa. Itse kaupungin alueella tutkittiin 27 aluetta, kaupungin ulkopuolelta 36 aluetta.

Molempien alueiden kaivausten keramiikan vertailemiseksi oli tärkeää kehittää vakiomenettely luokittelua ja tyypittelyä varten. Pääkategoriat Gaimsterin tutkimuksessa ovat määrälliset tilastot (*quantification*) ja kemialliset analyysit. Tilastojen avulla voidaan määrittää yksittäisen talouden tai yhteisön kulutusmalli, ja kemiallisten analyysien avulla voidaan tutkia astioiden rakennetta ja näin tarkentaa ja todentaa objektiivisesti tyyppijakoa. Analyysin kaikkiaan 162 näytteestä teki British Museumin tutkimuslaboratorio NAA -menetelmällä (*neutron activation analysis*). Kirjassa erityisen arvokasta antia ovat tutkimuskokoelman esinetyypit, jotka on esitetty tarkkoina piirroksina teoksen kuvaliitteissä.

Edellä mainituilla metodeilla on pyritty hahmottamaan keramiikan tuotannon, tarjonnan ja kysynnän muotoa ja määrää. Tutkimuskysymyksiä ovat mm. keramiikan tarjonnan, kuljetuksen ja kaupan organisaatiotaso, keramiikan muoto, funktio ja koristelu kulttuuristen ja taloudellisten muutosten indikaattoreina, keramiikka trendinä ja myöhäiskeskiaikaisen yhteisön kontrolli keramiikan suhteen.

Gaimster itse toteaa saatesanoissaan tutkimuksensa pitävän paikkansa vielä tänäkin päivänä. Viisitoista vuotta tutkimuksen tekemisen janykyhetken välillä eivät ole vieneet tutkimuksen tuloksilta vedenpitävyyttään, ja siksi se voidaankin hyvillä mielin julkaista. Saatesanojen mukaan teos on pieni virstanpylväs Länsi- ja Pohjois-Euroopan historiallisen ajan arkeologian evoluutiiossa. Tärkeää siinä on, että tutkimuskohde ajoittuu keskiajan ja varhaismodernin ajan muutosajkaan ja että Reininmaa sijoitetaan kansainvälisten markkinoiden yhteyteen. Teos kertoo kaupungin ja maaseudun kulutusmalleista ja kilpailusta sekä yhdistää arkeologiset ja historialliset lähteet keramiikan luonnontieteelliseen ja muodon tutkimukseen.

Gaimster toteaa, että teos oli lähtökohta suuremmalle ja laajemmalle tutkimukselle, josta sittemmin syntyi julkaisu, johon viitataan ahkerasti historiallisen keramiikan tutkimuksissa niin Pohjois-Euroopassa kuin Suomessakin: *German stoneware* (1997) on alan merkittävimpiä julkaisuja saksalaisesta kivisavikeramiikasta.

Erityisesti Saksassa historiallisen ajan arkeologian yhteiskunnallisesta tilasta kiinnostuneille arkeologeille Günter Krausen esipuheessa kertomus kulttuurillis-poliittisen, historiallisen ajan arkeologian vastaisen asenteen kehittymisestä Saksassa 1980–1990-luvuilla on mielenkiintoinen. Krause kuvailee tutkimuksen etenemistä ja vastaantulevia ongelmia asettaen Gaimsterin tekemän tutkimuksen ajalliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin.

1400-luvulla astiakeramiikassa ja kaakeleissa on nähtävissä laadullinen ja määrällinen muutos. Kaakelit astuvat kuvaan juuri 1400-luvulla. Kaakeliuunien käytössä on huomattavissa edistystä:

talojen lämmitysjärjestelmät kehittyvät tehokkaammiksi. Keramiikkauuneja löydetään enenevässä määrin, ei enää vain linnoista ja luostareista, vaan myös kaupungeista. Kivisavikeramiikka alkaa näytellä tärkeää osaa ruokapöydän astiastoissa. Punasavikeramiikka muuttuu käyttäjäystä välisemmäksi astioiden lasituspinta-alan kasvaessa. Vuosisadalle on siis ominaista käytännöllisyyden painottaminen.

1500- ja 1600-luvuilla paikallisen punasavikeramiikan lasitettujen astiatyyppien määrä kasvaa ja nyt ne palvelevat aiempaa useammassa taloudenhoidollisessa tehtävässä kuten ruuan tarjoilussa, keittiössä, hygieniassa ja säilytyksessä. Paikallisesti valmistettu punasavikeramiikka kahmaisee isomman osan kaupankäynnissä kuin edellisellä vuosisadalla. 1500-luvun lopulla esineistö muuttuu, kun ruokapöytään tuodaan tarjoiluastioiksi mm. majolika -astioita sekä koristeltuja puna- ja valkosaviviteja. Alkava renessanssi näkyy ruokailutapojen muutoksessa ja siten keramiikantekijöiden innovaatioissa. 1700-luvulla tarjoiluastioiden määrä kasvaa niin varakkaammissa kuin köyhemmissäkin talouksissa. Nyt vain mukaan kauppaan tulevat kiinalainen posliini ja hollantilainen fajanssi.

Kirjan tutkimus on malliesimerkki siitä, mitä keramiikan tutkimus voi parhailaan antaa. Erityistä siinä on sen laajuus ja perinpohjaisuus. Rakente ja teksti sekä liitteen astioiden kuvat ovat selkeitä. Tietyn tiedon löytäminen kirjasta sujuu helposti selvän rakenteensa vuoksi. Kirjassa esitetään lyhyesti mutta hyvin argumentoiden tuloksia 1400–1800-lukujen ihmisten ruokailutottumuksista ja keramiikasta kauppatavarana. Ei siis ole mikään ihme, että tutkimus on kestänyt ajan hammasta ja on edelleen yhtä pätevä kuin viisitoista vuotta sitten. Tutkimuksessa on tallennettu sellaista tietoa niin numeraaliseen

Skas 1-2007

kuin kuvalliseenkin muotoon, joka Günter Krausen mukaan katoaa nyt Duisburgin mädäntyviin kaupunginkellareihin säilöttyjen keramiikka-astioiden ja niiden palasten myötä.

Irene Nurminen

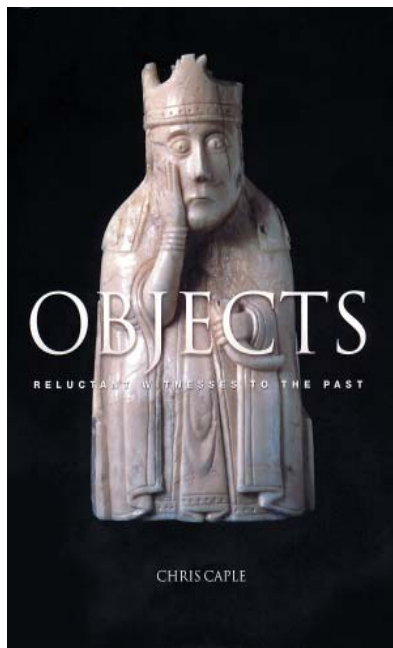
ijnurm@utu.fi

Arkeologia

Henrikinkatu 2

20014 Turun yliopisto

Kirjoittaja tekee parhaillaan pro gradu – opinnäytetyötä myöhäiskeskiajan ja uuden ajan keramiikasta.

Chris Caple 2006. *Objects: Reluctant Witnesses to the Past*. London & New York: Routledge. ISBN 0-415-30588-8. 266 sivua.

Vaikka kulttuurientutkimuksessa on esinebiografian käsitteen pohjalta rakennettu uudenlaisia teoreettisia lähestymistapoja esineisiin ja aineelliseen kulttuuriin, tutkimuksen käytännöllinen, menetelmällinen puoli on usein jäänyt vähemmälle huomiolle – oli kyse sitten esihistoriallisesta tai historiallisen ajan arkeologiasta. Chris Caplen oppikirjaksi laatima *Objects* on selväkohennus tilanteeseen, ja se on hyödyllinen lähtökohta muun muassa esineitä käsittelevien pro gradu -tutkielmien laatimiseen. Caple työskentelee arkeologian vanhempana lehtorina Durhamin yliopistossa, mutta hänellä on myös vuosien kokemus esinekonservaattorina. Caplelta julkaistiinkin vuonna 2000 konservaattoreille suunnattu *Conservation Skills: Judgement, Method and Decision Making* (Routledge 2000).

Objects-kirja rakentuu Caplen huomiolle nykyisen esinemaailman ja menneisyyden

Menetelmä- ja materiaalioppia esinetutkijoille

Visa Immonen

artefaktien välisestä kuulusta. Caple ottaa esimerkiksi auton. Kadunreunaan parkkeeratusta autosta kykenee lähes jokainen esittämään jonkinlaisia päätelmiä. Eräät, etenkin monet pikkulapset, tunnistavat varmasti sen mallin sekä valmistajan, mutta ilman näitä täsmällisiä tietojakin on suhteellisen helppo sanoa jotain auton rahallisesta arvosta ja sen kunnosta (likaisuus, ruosteisuus, kolhut) sekä auton herättämistä miellelyhtymistä (urheilu- vai perheauto?). Lisäksi voidaan arvella jotain sen omistajan mausta, varakkuudesta sekä sosiaalisesta asemasta ja ehkä jopa ajotaidosta. Antropologialla on pitkälliset perinteet esineiden tuotannon ja käytön tutkimuksessa sekä esineiden tarkastelemisessa osana taloudellisia ja uskonnollisia järjestelmiä sekä varakkuuden ja sosiaalisen aseman osoittimina. Antropologian päätelmät perustuvat pitkälti tietoihin, jotka on koottu suoraan havaitsemalla sekä haastatteluin. Sen sijaan muinaisuuden esineistä tällaisten päätelmien tekeminen on paljon hankalampi, pitkällisempi ja ehkä osin mahdotonkin prosessi.

Muinaisesineet ovat vastahankaisia menneisyyden todistajia: niitä on kuulusteltava huolellisesti ja yksityiskohtaisesti, jotta ne antaisivat täsmällisiä vastauksia. Caplen mukaan suurin osa esinetutkimuksista kuitenkin perustuu yksittäisen analyysitekniikan tulosten

julkaisemiseen tai sitten ne ovat aineellisen kulttuurin ilmiöiden teoreettisia tutkielmia. Siksi hän haluaa *Objects*-teoksessaan keskittyä nimenomaan esineisiin itseensä arkeologin, museotutkijan ja konservattorin silmin. Kirja kuvaa tutkimusprosessin kannalta, millaisia menetelmiä esinetutkijalle on tarjolla ja mitä niiden avulla voidaan selvittää. Sen sivuilla käsitellään tiiviisti, mutta selkeän ymmärrettävästi laaja kirjo erilaisia tutkimustekniikoita näönvaraisesta tarkastelusta ja typologisoinnista aina molekylaarisiin analyyseihin sekä alkuaine- ja isotooppimäärityksiin.

Kirja jakautuu kuuteen päälukuun, joista ensimmäinen keskittyy tutkimusprosessiin ja seuraavat viisi yksityiskohtaisemmin esinetutkimuksen peruskysymyksiin – kuka, miten, missä, miksi ja milloin. Kunkin luvun päättää esimerkinomainen tapaustutkimus jostakin esineestä. Tapaustutkimuksiin kuuluvat muun muassa Yorkista löydetty 700-luvun kypärä, Bayeux'n seinävaate 1000-luvun lopulta sekä Han-dynastian (206 eKr.–220 jKr.) aikaiseksi ajoitettu lakkavalmisteen peili, joka osoittautuu väärennökseksi. Yksi esimerkkitutkimuksista perustuu Caplen keskiaikaisia messinkisiä nuppineuloja käsittelevään väitöskirjaan. Tapaustutkimusten lisäksi oppikirjamaisuutta korostaa tekstin järjestäminen luettelomaisiksi kokonaisuuksiksi sekä runsas väliotsikointi. Menettely helpottaa myös kirjan käyttöä tietojen haussa ja tarkistamisessa. Kirjan päättää varsin laaja bibliografia sekä hakemisto.

Teoksen avaa siis esineiden tutkimuksen teorioiden ja metodien yleinen esittely. Caple pohjaa esinetutkimuksen teoriansa Michael B. Schifferiltä lainattuun ajatukseen esineistä yhtenä perustavoista luoda ihmisten välisiä suhteita sekä suuntautua maailmaan. Esineiden tuottamiseen ja olemukseen

vaikuttavia tekijöitä Caple mainitsee kolme: fyysiset, taloudelliset ja kulttuuriset. Näiden väline jännite kulkee läpi kirjan. Pohjimmiltaan yhteisön tai yksilön tarpeet määrittävät, miksi jokin esine on tehty. Toisin sanoen teknologia on sosiaalisesti rakentuneen tarpeen käytännöllistä kanssakäymistä fyysisen maailman kanssa. Tekniset valmistusprosessit ovat olennaisesti kulttuurisesti välittyneitä ja voidaan ymmärtää sosiaalisena prosessina eli toimijuutena. Esineitä voidaan Caplen mukaan tarkastella joko välineinä (funktio), symboleina (merkitys) tai dokumentteina (historia).

Caple korostaa sekä kulttuuristen, historiallisten että luonnontieteellisen aineistojen kokoamista niin, että esineen elämänkaari hahmottuu kokonaisvaltaisesti. Tutkimuksellisesti esineen elinkaarta jäsentää tuotannon ja käytön ketju (OPUS, *Object production and use sequence*). Ketju tai pikemminkin rakenne on tutkimusta helpottava kaavio siitä, kuinka esine muovautuu raaka-aineesta tuotteeksi, miten sitä käytetään sekä kuinka se poistetaan käytöstä ja viimein musealisoidaan. OPUS-kaaviosta Caple siirtyy aineistoamuokkaaviin formaatioprosesseihin sekä tekijöihin, jotka vaikuttavat tulkitsijaan.

Aineellisen kulttuurin tutkimuksessa näönvaraisella arvioinnilla on keskeinen merkitys. Sen fyysisten edellytysten laajentamisen eli mikroskooppikäytön sekä erilaisten röntgen- ja uv-kuvausmenetelmien ohella Caple pohtii sen tieteellisen täsmällisyyden ja tarkkuuden lisäämistä. Arkeologiassa ei ole yhtä vakiintunutta esineiden näönvaraiseen dokumentointiin tarkoitettua järjestelmää, vaan usein kuvailut noudattelevat kunkin esineryhmän tutkimusperinteen sanelemaa kaavaa. Caple kuitenkin esittelee esinedokumentointiin

laaditun FOCUS-järjestelmän (*Formalized object construction and use sequence*), joka on alun perin tarkoitettu konservaattorien ja museotutkijoiden käyttöön. FOCUS-järjestelmä pyrkii luomaan esineen valmistamisen ja käytön suhteellisen kronologian kokoamalla kaiken silmin havaittavan todistusaineiston taulukkomuotoon. Se on eräänlainen esineen stratigrafia tai esineen ominaisuuksien formaalinen kuvaus ja kuvauksen perustella muodostuva esineen elinkaaren jaksotus. FOCUS ei ehkä sellaisenaan sovellu arkeologisen esinetutkimuksen yleiseksi analyysimenetelmäksi, mutta sen tarkkuus ja johdonmukaisuus ovat oman tutkimuksen peruseriaatteina hyödyllisiä. Järjestelmän noudattaminen auttaa tiedostamaan esineen ajalliset kerrostumat ja siten terävöittämään esineen tarkastelua.

Seuraavassa luvussa Caple tarkastelee esineiden tutkimista sosiaalisina ilmaisimina. Kuka esineitä käyttää ja kuinka ne toimivat sosiaalisen aseman ja varakkuuden merkkeinä? Kuka valmisti esineet? Caplen mukaan arkeologisen ja taidehistoriallisen esinetutkimuksen perustana on analogia, huonosti tunnettujen esineiden vertailu samankaltaisiin esineisiin, joiden osalta kulttuuri, ajoitus ja käyttö tiedetään. Eräitä tapoja rakentaa analogia esineiden välille on viitata niiden muotoon, tyyliin ja mittasuhteisiin eli esineen ulkomuotoon. Näin Caple onnistuu perustelevaan toisinaan vain pakolliselta maneerilta tuntuvan esineiden mittaamisen. Mittojen erilaisuus esineiden välillä voi nimittäin kertoa eroista niiden käytössä, valmistustekniikoissa sekä eroista niitä käyttäneiden yhteisöjen välillä. Mitat saattavat myös paljastaa eroavaisuuksia esineiden hajoamisprosesseissa sekä auttaa todistettavasti osoittamaan mittakaavoiltaan poikkeukselliset esineet. Mittojen avulla on mahdollista arvioida valmistukseen tarvittuja

raaka-ainemääriä ja siten edistää työvaiheiden rekonstruointia.

Kuka-kysymyksen jälkeen Caple tarkastelee esineiden valmistusta sekä siihen vaikuttavia tekijöitä. Hän pohtii uudelleenkäytön ja valmistusjälkien analysointia sekä uusien raaka-aineiden käyttöönoton vaiheita. Esineiden ja raaka-aineiden alkuperää, missä-kysymystä, hän raottaa neljännessä luvussa, jossa tärkeäksi teemaksi nousee kauppavaihdon ja kaupan muotojen vaikutus esineiden kuljettamiseen. Caple muistuttaa, että ennen kuin raaka-aineesta on tuotettu lopullinen esine, saattaa välissä olla useita puolivalmistevaiheita ja jalostamispaikkoja. Viidennessä luvussa hän tarkastelee esineitä funktionaalisina välineinä. Kuinka esineen käyttö on mahdollista määrittellä esineen itsensä, sen kulumis- ja rikkoutumisjälkien sekä ainejäämien perusteella? Lopuksi Caple esittää kysymyksen, joka tavallisesti asetetaan arkeologiassa ensimmäiseksi: milloin. Ajoitusmenetelmien lisäksi Caple pohtii kirjan viimeisessä luvussa esineen autenttisuuden toteamista sekä esineitä museokokoelmien osana.

Objects-kirja on selkeäksi ja tiiviiksi rakennettu esinetutkimuksen menetelmä- ja materiaalioppikirja, jossa tiedon helppo omaksuminen ja hakeminen ovat etusijalla. Tapaustutkimusten käsittely sekä luonnontieteellisten analyysien nivominen elimelliseksi osaksi tutkimusprosessia ovat ansiokkaita. OPUS- ja FOCUS-järjestelmät toimivat hyvinä ohjenuorina tutkimuksen hahmottamiseen sekä näönvaraisen analyysin suorittamiseen. Caplen tekstissä on kuitenkin ongelmia esinetutkimuksen teorioiden osalta. Selkeyden kustannuksella Caple on joutunut silottelemaan ja poistamaan teoreettisia ongelmakohtia. Muun muassa kolmijako aineellisiin, taloudellisiin ja kulttuurisiin tekijöihin auttaa ehkä ymmärtämään

Skas 1-2007

esine tutkimuksen kenttää, mutta eräät teoreettiset suuntaukset kyseenalaistavat sen paikkansapitävyyden. Missä määrin esimerkiksi ”talous” on erotettavissa omalakisiksi kokonaisuudeksi ”muusta kulttuurista”? Puhuessaan kuvien käytöstä esine tutkimuksen lähteenä Caple väittää, että muinaisuudessa kuvien tekijät esittivät sitä, mitä halusivat nähdä, eivätkä sitä, mitä oikeasti oli (s. 177). Toteamus karkeasti sivuuttaa pitkään käydyn keskustelun kuvien tekijöiden pyrkimyksistä sekä kuvien luonteesta ja kuvallisen merkityksen suhteesta totuudellisuuteen. Lisäksi kirja on hyvin brittikeskeinen esimerkiksi todetessaan Augustus Pitt Riversin hahmotelleen typologian tutkimusalan, jolloin täysin maininnatta jäävät skandinaaviset typologian pioneerit (s. 48–49). Teorioiden käsittelyn vajavuuksista ja typistyksistä huolimatta kirjan esittelyt analyysimenetelmistä sekä metodiset havainnot ovat tärkeitä arkeologiselle esine tutkimukselle.

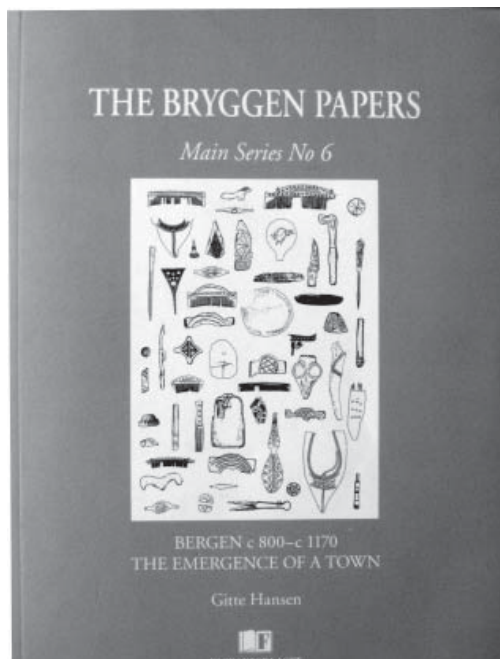
Visa Immonen

Kulttuurin tutkimuksen laitos / arkeologia

Henrikinkatu 2

20014 Turun yliopisto

vialim@utu.fi

Gitte Hansen: *Bergen c 800-1170, The Emergence of a Town. The Bryggen Papers, Main Series No 6.* Fagbokforlaget as. 2005.

Kirjallisten lähteiden mukaan ennen vuotta 1200 Norjassa oli jo 14 kaupunkia, Bergen niiden joukossa. Suhteellisen viljava seutu, kalavedet ja metsät tarjosivat hyvät toimintomahdollisuudet. Kaupunki sijaitsi Lofoteille ja Verteråleniin vievän vesireitin varrella, Vågen-lahden rannalla ja sieltä oli hyvät yhteydet myös Islantiin, Grönlantiin ja Brittein saarille. Bergenistä kehittyikin 1100-1200-luvuilla ensimmäisiä kansainvälisen kaupankäynnin keskuksia Skandinaviassa ja yksi Pohjois-Euroopan tärkeimmistä satamista. Hansa-liiton konttori kaupungissa oli noin vuodesta 1360 lähtien aina 1700-luvulle saakka. Se oli maallisen aluehallinnon keskus ja siellä oli myös piispanistuin vuodesta 1170.

Loppuvuonna 2005 ilmestynyt teos *Bergen c 800-1170, The Emergence of a Town*, on pienin muutoksin, alkujaan ilmeisesti

Väitöskirja Bergenin varhaisvaiheista

Tanja Ratilainen

norjaksi vuonna 2003 julkaistu Hansenin väitöskirja. Hansen teki tutkimustyönsä Bergenin yliopiston arkeologian oppiaineessa nuorempana tutkijana (1996-2001) ja yliopiston museon keskiajan kokoelmien kuraattorina (2001 lähtien).

Bryggen Papers –sarja koostuu pää- ja sivusarjasta ja sitä julkaisee Bergenin yliopisto päätoimittajanaan keskiajan arkeologian professori Ingvild Öye. Sarjassa on aiemmin julkaistu merenkulkuun ja rakennuksiin liittyvää tutkimusta sekä esinetutkimuksen tuloksia mm. jalkineita, tekstiilityökaluja, keramiikkaa ja kalastus- ja musisointivälineitä koskien. Sarjan nimi Bryggen tulee Vågen-lahden ja pohjoisen kaupunginosan välisestä maakaistaleesta, jossa tehtiin ensimmäiset modernit arkeologiset kaivaukset vuosina 1955-1969.

Hansen tutkii kirjalliseen ja laajaan arkeologiseen lähdeaineestoon perustuen kaupungin rakennetta, tontteja ja kortteleita ja niillä tapahtuneita toimintoja. Pääjuonena tutkimuksessa on selvittää milloin, miten, miksi ja kenen toimesta kaupunki syntyi. Aineisto koostuu 46 kaivauskohteesta ja yhteensä lähes 15 000 tutkitusta neliömetristä, jotka on kaivettu aina 1800-luvulta vuoteen 1998 mennessä. Hansen on rohkeasti ottanut mukaan vanhempaa, heikommin dokumentoitua materiaalia, ja on systemaattisesti analysoinut niiden luotettavuutta. Hän käyttää laajasti mm. kasvijäänne- ajoitus- ja esinetutkimuksia ja

on jopa käynyt itse läpi tiettyjä esineryhmiä, mikä on varsin kunnioitettava saavutus aiheen laajuuteen ja työmäärään nähden. Mainittakoon vielä, että Bergenin kaivauksilla on jo vuodesta 1955 systemaattisesti otettu löydöt talteen. Kunpa vaan meilläkin...

Aineisto on analysoitu spatiaalisesti; kartat ovat tärkeä tutkimuksen työkalu ja havainnollistamisväline. Hansen on rekonstruoinnut alueen luonnollisen topografian ja sijoittanut niihin löytyneet rakenteet ja kulttuurikerrokset mahdollisimman tarkasti. Menetelmän pohjana on maantieteilijöiden käyttämä Visual Impact Analysis.

Hansen jakaa aineistonsa viiteen aikahorisonttiin, jossa kätevästi takarajana toimii vuoteen 1170-71 ajoittuva tulipalo, jonka jälkiä on löydettävissä lähes joka kohteesta. Tutkimus painottuu ajanjaksoon 1020/30-1170, mikä johtuu tätä vanhempien löydösten vähäisyydestä.

Yksi teoreettisesti mielenkiintoisimpia kysymyksiä on se, miten kaupunki määritellään, mitkä ovat sen tunnistuskriteerit. Hansen käyttää löyhänä ohjenuoranaan Knut Helleä ja Arnved Nedkvitneä, joiden mukaan kaupunki määritellään seuraavasti: ympäristöönsä verrattuna pysyvä ja tiheämpi asutus, jolla on ympäristöönsä verrattuna erikoistuneet toiminnot talouteen, hallintoon, lakeihin, uskontoon ja kulttuuriin liittyen. Hansen kritisoi määritelmiä siinä mielessä, että ne pätevät jo kehittyneeseen urbaaniin yhteisöön, mutta eivät alkutekijöissään olevaan kaupunkiin tai esimerkiksi suunniteltuun kaupunkiin, josta ei sitten kehittyneeseen elinkelpoista. Hän sanookin mieluummin esittävänsä prosessin, joka johti urbaanin yhteisön syntyyn, kuin määrittämään milloin Bergen täytti ns. kaupungin kriteerit. Sama kannattanee pitää mielessä Turun kaupungin syntyä ja kehitystä tutkittaessa.

Vuosisatojen aikana Bergenin synnystä on elänyt kaksi päähypoteesia hieman eri maustein koostettuina. Toisen mukaan kaupunki kehittyi luonnollisesti suotuisalle markkinapaikalle tai kalavesien lähetyville ja kuningas vasta myöhemmin myönsi kaupunkiprivilegiot. Toisen mukaan kuningas perusti kaupungin neitseelliselle maalle.

Hansenin mukaan varhaisimmat asutuksen merkit, joita on vain kahdesta paikasta ajalta ennen 1020/30, liittyvät todennäköisesti ei kaupunkimaiseen asutukseen. Kyse oli maanviljelyksestä elantonsa saavista ihmisistä, joilla oli satamapaikka lahdella. Hansen tulee siihen tulokseen, että kuningas, joka omisti maata Bergenin alueelta, suunnitteli ja perusti kaupungin koskemattomalle maalle noin 1020/30. Kaupungin yhtenä tarkoituksena olisi ollut kaukokaupan keskuksena toimiminen. Hansenin mukaan tonttien säännöllinen leveys todistaa kaupungin suunnitelmallisuutta.

Perustetun kaupungin kehitys oli aluksi hidasta, useat tontit olivat rakentamattomia ja kuninkaalla ei ilmeisesti ollut enempää voimavaroja sen kehittämiseen. Puoli vuosisataa myöhemmin kuningas Olav Kyrre panosti kaupunkiin uudistamalla tonttijakoa ja laajentamalla kaupungin aluetta sekä aloittamalla kirkollisia rakennushankkeita. Tavoitteena olisi ollut hengellisen ja maallisen vallan sekä kaupankäynnin keskus. Tässäkin vaiheessa suunnitelmien toteutus näyttää jääneen vaillinaiseksi, kuninkaalla ei ilmeisesti ollut tarpeeksi keinoja päämääriensä saavuttamiseen.

1100-1170-luvuilla kaupunkiin rakennettiin useita kirkkoja ja luostareita, ja myös piispanistuin saatiin virallisesti Bergeniin. Kirkko näyttää toimineen läheisessä yhteistyössä kuninkaan kanssa, mutta ei

ilmeisesti niinkään aktiivisena toimijana tai kaupungin suunnittelijana. Mutta kuten Hansen sanoo, tonteiksi jaettu maa ei käy kunnan kaupungista ilman niillä asuvia ja toimivia ihmisiä. Vasta 1120-1170-luvuilla useimmat tontit näyttävät olleen rakennettuja. Kaupankäynnin lisäksi myös käsityö- ja palveluammateista oli tullut asukkaille tärkeitä elinkeinoja.

Kaupunginsaattoisiis”nyhjästä lähestyhyjästä”, mutta sen kehittäminen elinvoimaiseksi vaati sekä maallisen että hengellisen vallan ja tavallisten kaupunkilaisten mielenkiintoa ja pitkäaikaista panostusta.

Aiheeseen liittyvää kirjallisuutta

- Hiekkänen, Markus 2003: Turun kaupungin perustaminen, Tulkintayritys uusien arkeologisten tutkimusten perusteella. *Kaupunkia pintaa syvemältä. Arkeologia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevii Finlandiae IX, 42-52. Toimittaja Liisa Seppänen. Suomen keskiajan arkeologian seura.
- Helle, Knut ja Nedkvitne, Arnved 1977: *Urbaniseringsprocessen i Norden*. Middelaldersteder. Vol. 1, 189-272. Toimittaja G. A. Blom. Oslo.
- Tagesson, Göran 2002: *Biskop och Stad – aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Lund Studies in Medieval Archaeology 30. Stockholm.

Tanja Ratilainen
tanja.ratilainen@saunalahti.fi

ILMOITUS:

“Pitkä keskiaika” - Mikael Agricolan aika - seminaari Helsingissä 11.-12.5.2007

Glossa – keskiajantutkimuksen seura ry. järjestää 11.-12.5.2007 Helsingissä seminaarin, jossa eri tieteenalojen asiantuntijat tarkastelevat Mikael Agricolan vuosisataa, 1500-lukua, toisaalta jatkuvuuden, toisaalta muutoksen aikakautena.

Agricolan juhlavuonna lähestymme reformaatiota monitieteisesti keskiajan suunnasta. Mikä itse asiassa muuttui, mikä pysyi? Oliko Agricolan aika Suomen historian käännekohta vai pitkä luku historian kirjoissa? Jatkuiko keskiaika ehkä Ruotsin suurvaltakauteen asti?

Seminaariin kutsuttu esitelmöimään kotimaisia myöhäisen keskiajan kulttuurin ja uskonnollisuuden asiantuntijoita ja nuoria tutkijoita. Seminaarikielet ovat suomi ja ruotsi. Yleisöksi ja mukaan keskusteluun toivotamme tervetulleiksi kaikki aiheesta kiinnostuneet kuulijat.

Seminaari järjestetään Tieteiden talossa (Kirkkokatu 6, Helsinki). Käsiohjelma- ja kahvimaksu 5 EUR kerätään paikan päällä. Seminaaria voi seurata myös vain yhden päivän tai lyhyemmän esitelmäpaketin ajan.

Lisätietoja: koordinaattori Fil.mag. Eva Ahl, eva.ahl@helsinki.fi

Alustava ohjelma (pieniä muutoksia voi vielä tulla):

Perjantai 11.5.

Sessio I (pj Helena Edgren)

9:00 Dosentti Helena Edgren (Helsingin Yliopisto / Museovirasto) avaa seminaarin.

9:15 Professori Simo Heininen (Helsingin yliopisto): “Mikael Agricola, humanisti ja reformaattori”.

10:00 Professori Olle Ferm (Tukholman yliopisto) esitelmöi Olaus Petristä.

10:45 Professori Ilkka Taitto (Sibelius-Akatemia): “Keskiajan pyhät kirjat reformaation kynnyksellä”.

11:30 Lounastauko

Sessio II (pj Simo Heininen)

12:30 Dosentti Maiju Lehmijoki-Gardner (Helsingin yliopisto): "Säilyykö aate ilman instituutioita? Keskiajan tutkijan näkökulma uuden ajan alun uskontoon".

13:15 Dosentti Jyrki Knuutila (Helsingin yliopisto): "Mikael Agricolan niin kutsuttu seurakuntaluettelo 1542".

14:00 Kahvitauko

Sessio III (pj Jyrki Knuutila)

14:30 Dosentti Markus Hiekkänen (Helsingin yliopisto / Turun yliopisto) luennoi kirkkotilojen ja esineistön jatkumosta keskiajalta uuteen aikaan.

15:15 Dosentti Georg Haggrén (Helsingin yliopisto): "Transition aika – maaseudun materiaallinen kulttuurin muutos 1500–1600-luvuilla" (ruotsiksi).

16:00 Jyrki Knuutila: Yhteenvedo ensimmäisestä seminaari-päivästä.

Vastaanotto klo 18.15-20 Tieteiden talolla.

Lauantai 12.5.

Sessio I (pj Georg Haggrén)

10:00 FM Mervi Suhonen (Turun yliopisto): "Arkeologi Agricolan ajan kerroksissa Viipurissa - onko piispa läsnä?"

10:30 FM Kati Parpei (Joensuun yliopisto): "Valamon luostarin kuva 1500-luvun perustamiskertomuksen valossa".

11:00 Carol Earl (Licencié en histoire de l'art et archéologie, Université Libre de Bruxelles): "Totts altartavla och mästaren E.S."

11:30 Lounastauko

Sessio II (pj Maiju Lehmijoki-Gardner)

13:00 FM Päivi Räisänen (Göttingenin yliopisto, Saksa): "Kerettiläisten pitkä keskiaika? Kastajien (anabaptistien) kohtelu 1500-luvun Saksassa".

13:30: FM Lia Rebane (Helsingin yliopisto) "Tuntemattomasta Caspar Meuserin kirjansidoksesta".

14:00 FM Marja Hartola (Turun yliopisto): "Mikael Agricolan kirjoituksia 1500-luvun ruokataloudesta".

14:30 Kahvitauko

Sessio III (pj Markus Hiekkänen)

15:00 FM Hanna-Maria Pellinen (Turun yliopisto): "Arkeologinen Agricola-projekti Pernajassa 1996-2006".

15:45 FT Tuukka Talvio (Museovirasto) luennoi numismatiikasta.

16:30 FT Anu Lahtinen: Yhteenvedo seminaarista.

LUENTOTILAISUUS:

Richard Kieckhefer,
Professor of History, Northwestern University

Liturgical Use of Chapels in Late Medieval Germany

6.6.2007

kello 18 Tieteiden talo,
Kirkkokatu 6, Helsinki

Richard Kieckhefer on julkaissut useita kirjoja keskiajan uskonnosta, populaarikulttuurista ja kirkkoarkkitehtuurista, kuten *Unquiet Souls. Fourteenth-Century Saints and Their Religious Milieu* (The University of Chicago Press 1984), *Magic in the Middle Ages* (Cambridge University Press, 1989), *Forbidden Rites. A Necromancer's Manual of the Fifteenth Century* (Sutton, 1997) ja *Theology in Stone. Church Architecture from Byzantium to Berkeley* (Oxford University Press, 2004).

Tervetuloa!

Järjestäjät:

Keskiajan tutkimuksen seura Glossa ry.
Suomen keskiajan arkeologinen seura
Kirkkohistorian laitos, Helsingin yliopisto
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

